

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD T M ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer;

KERKELIJK LEVEN **653**

K. de Vries

Blij met de bundel
of ziek van gezangen? 2

MEDITATIEF **656**

J.B. de Rijke

Openbare belijdenis

WANDELEN MET GOD **657**

E.J. Hempenius

De Geest spreekt!

ACHTERGRONDEN **659**

I.D. Haarsma

Ouweneel over
geloof en wetenschap

SCHRIFTSTUDIE **662**

P.J. Trimp

Brug of breuk?

KERK EN MUZIEK **671**

J. Smelik

De catechismus
tot klinken gebracht

en verder...

Uit de kerken
Meeglezen

KERKELIJK LEVEN / *K. de Vries*

BLIJ MET DE BUNDEL OF ZIEK VAN GEZANGEN? 2

Vorige week **&&k** nogal wat kritische vragen bij de invoering van 255 nieuwe gezangen. Niet omdat ik tegen gezangen ben, integendeel. Maar ik vrees dat het goede project nog zoveel knelpunten oplevert en vragen oproept dat het daardoor niet zonder hapen van @& grond zal komen. Hoe kunnen we dat met zijn allen voorkomen?

Knelpunten en vragen

Nog even de knelpunten en vragen kort op een rijtje.

Is het reëel om te veronderstellen dat de mensen zoveel nieuwe gezangen met een voor hen onbekende melodie, wel zullen leren zingen?

Hoeveel tijd gaat daarmee heen?

Als we met z'n allen teveel w te snel willen, dan zal dat de waardigheid van onze erediensten niet ten goede komen.

Ook zal alle aandacht die de nieuwe gezangen opeisen, kunnen leiden tot 'horizontalisering': het al moeilijker worden in de diensten

onze aandacht op God gericht te houden.

Zonder goede coördinatie zal de liturgische uniformiteit binnen het kerkverband afbrokkelen. In het ergste geval wordt het een jarenlange janboel.

Wordt het Liedboek voor + Kerken binnenkort herzien? En schaffen we dus massaal een verouderd Liedboek aan? Wat zijn voor ons de consequenties van het project Liedboek 2000?

Hoe gevoelig ligt het bij de mensen met nieuwe gezangen? Beneemt een haastige invoering ervan niet bij velen een deel van hun blijdschap in de wekelijkse kerkgang?

Meedenken

Het is erg gemakkelijk om geheel vrijblijvend een **serie** kritische **vra**gen af te vuren op iets wat net van de **grond** begint te komen. Je schiet al **gauw** raak. Vooral nu er nog geen uitvoerige verantwoording **van** deputaten kerkmuziek is gekomen. Dan kan kritiek erg goedkoop zijn.

Wie kritisch is, moet zich realiseren dat we als **kerken** wel **degelijk** **samen** deze weg zijn ingeslagen. Het zou van een onkerkelijke houding getuigen om zich geheel afzijdig te houden van wat er gaande is. Daarom: wie **kritiek** uit, is verplicht te vertellen hoe het beter **zou** kunnen. Hieronder volgt een poging daartoe.

KERNREDACTIE:
PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGE REDACTIELEDEN:
DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS.
A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. G. GUNNINK,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:
J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:
H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 86-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:
Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:
f 90,00 per jaar, f #,W per halfjaar, studenten
f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland:
f 149,00 per jaar (Europa zeepost).
Een abonnement kan per maand ingaan,
maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee
maanden voor het verstrijken van de beta-
lingstermijn (opzegging van jaarabonnement
vóór 1 november, van een halfjaarabonnement
voor 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. porto).
De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij
 de Stichting Bractah.
Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:
Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief op aan-
vraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de
uitgever is het niet toegestaan artikelen uit
dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Kerk en kerkverband

Vanouds hebben gereformeerden altijd **sterk** het principe van de zelf-standigheid **van** de plaatselijke kerk benadrukt. Juist in deze materie valt met dat principe **volgens** mij heel goed te werken.

Het lijkt mij dat de kerken **en** kerkenraden **enige** ruimte hebben **om** na te gaan welk beleid **zij** het liefst ontwikkelen wanneer het gaat om de invoering van de nieuwe gezangen. Deputaten **kerkmuziek** hebben weliswaar in opdracht van de generale synode een bundel gezangen aan de kerken aangeboden ter beproeving. Maar geen enkele plaatselijke kerk is verplicht de bundel zonder mitsen en maren integraal in gebruik te nemen. Ik doel nu niet op de vraag of je de gezangen **wel** invoert; op die vraag ga ik hieronder in. Het gaat mij meer om het **tempo**.

Juist bij liturgische zaken mag **rustig** in rekening gebracht worden dat elke plaatselijke gemeente haar eigen aard heeft. **Waar** de ene gemeente staat te trappelen van ongeduld om de nieuwe gezangen in gebruik te nemen, kan dat in een andere **kerk** heel anders liggen. Niet overal hoeft **men** daar meteen **rijp** voor te zijn.

Het is dan wel zoeken **naar** een manier om daar landelijk enige lijn in aan te brengen. Het werkt **mis**-schien het beste om de 'langzame' kerken als uitgangspunt in het denken te nemen. De 'snelle' kerken **kunnen** dan **aanvullende** activiteiten ontplooiën.

Langzaam of snel?

Het is niet meer dan **verstandig** dat iedere **kerkenraad** zich eerst eens **uitvoerig** achter de oren krabt: 'Hoe kunnen wij in **onze** gemeente **het** beste met de nieuwe gezangen **om**-gaan?'

Alvorens een beslissing te nemen over de wijze, het tijdstip en het tempo van invoering dient antwoord te zijn gegeven op onder **meer** de volgende vragen.

- Hoe staat onze gemeente in het algemeen gesproken tegenover vernieuwingen: gereserveerd, soepel of gretig? Is er veel of weinig **behoefte** aan de nieuwe gezangen?
- Is het nuttig om de gemeente eerst eens wat nader te **informe**-ren over het verschijnsel 'gezan-gen'? In kerken waar veel ge-voelsmatige weerstanden **koudwatervrees** tegen gezangen aanwezig zijn, kan **het** bijvoor-beeld heel goed werken om het rapport dat het **deputaatschap** ere-dienst uitbracht **aan** de Generale Synode **van** Berkel en Rodenrijs 1996 eens op een **gemeenteverga**-dering te presenteren.
- Hoe staat het **met** de aanwezigheid van muzikale **capaciteiten** in onze gemeente? Er zijn kerken waar met **gemak** een voortreffelijk koor is samen te stellen. Er zijn ook **kerken** waar met veel pijn en moeite iemand geprest kan worden om de **orgelbank** te beklimmen.
- Van groot belang is **ook** de vraag: beschikken **wij** over een organist die het in **zijn** vingers heeft om de gemeente leiding te geven bij het aanleren van nieuwe melo-dieën?

Verder is het de verantwoordelijkheid van de kerkenraad om te voorkomen dat enkelingen hun wil op-leggen aan de hele gemeente. Die enkeling kan de broeder zijn die de kerkenraad chanteert door al bij voorbaat plechtig aan te kondigen: 'Ik zing geen enkel nieuw gezang mee!' Die enkeling **kan** echter ook zijn de bevlogen predikant die he-lemaal weg is van de nieuwe gezan-gen en blind is voor de weerstanden die er in de gemeente tegen zijn.

Meegaan of afhaken

Stel dat een kerkenraad moet con-stateren: de kwestie van nieuwe ge-zangen leeft totaal niet in onze ge-meente, er is **geen** enkele **behoefte** aan, sterker nog, er zijn sterke weerstanden. Wat staat hem dan te

dom? Is het een optie om helemaal niks te **doen**?

Ik denk **van** niet. Alleen in de tamelijk hypothetische situatie dat een kerkenraad **schriftuurlijke bezwaren** tegen alle door deputaten aangeboden gezangen heeft, is het **te** recht dat niet tot **ingebruikneming** wordt overgegaan. Maar ook **dan** kan niet volstaan worden met niks doen. Een kerkenraad is dan verplicht in de kerkelijke weg bezwaar aan te tekenen.

In alle anderen gevallen is het niet goed te verdedigen om als **kerk** de **ontwikkelingen** in het kerkverband aan je voorbij te laten gaan. In de één of andere **vorm moet je** toch wel meegaan, wil je de aansluiting met de zusterkerken niet **verliezen**.

Tijdstip en tempo

Wel meegaan dus. Maar het tijdstip waarop gestart en het **tempo** waarin ingevoerd wordt, mag per kerk best verschillen.

Ik zou willen pleiten voor de volgende methodiek.

In de eerste plaats: het zou **nuttig** zijn **wanneer** Deputaten **Kerkmuziek** een soort **standaardprocedure** ontwerpen om die **aan** alle kerken **aan** te bevelen. Daarbij denk ik een **standaardlijst** van gezangen, in te voeren per kalenderjaar, volgens een maandelijks volgorde. Met **voorrang** voor de liederen die passen bij de **christelijke** feestdagen. Uiteraard staat het iedere kerk die sneller wil, vrij om in eigen gemeente **meer** gezangen per jaar in gebruik te nemen dan de standaardlijst aanbeveelt.

In de tweede plaats: de standaardlijst moet erop gebaseerd zijn dat ook de 'langzaamste' kerken bij kunnen blijven. Daarom pleit ik voor een maximum aantal nieuwe **gezangen van 25**, ten hoogste 30 per jaar. Een **extra** reden daarvoor is dat je **dan** de **gelegenheid** hebt om de nieuwe gezangen na eerste oefening nog eens een paar keer per jaar te herhalen in de dienst zodat

de gemeente ermee vertrouwd **kan** raken (hoewel dat **strikt liturgisch** gedacht **natuurlijk** geen zuiver motief is bij het samenstellen van de te zingen liederen). Wie per jaar 50 gezangen wil invoeren, moet zich terdege realiseren dat het **gemiddelde** gemeentelid bij het **50ste** gezang het eerste allang weer vergeten is.

In de derde plaats: ik pleit ervoor om de **standaardlijst** pas te laten ingaan per januari 1999. **Alle** kerken hebben dan **ruimschoots** de gelegenheid zich op de invoering voor te bereiden. **Ze** kunnen rustig aan de gemeente voorlichting geven. Mensen die nog weerstanden voelen kunnen aan het idee wennen en eventueel nog wat toegespitste pastorale begeleiding krijgen. De bundels **kunnen** rustig besteld, **gedrukt** en verspreid worden.

In de vierde plaats: **wanneer** deze of **een** dergelijke werkwijze gevolgd wordt, is het voor **preekvoorzieners**, **kosters** en **predikanten** een stuk eenvoudiger om af te **stemmen** welke gezangen al **dan** niet **gezongen** kunnen worden. De enkele **m e** **dedeling** 'in onze gemeente wordt de **standaardlijst** gevolgd' schept voldoende **duidelijkheid**.

Veeleeters & fijnproevers

Met bovenstaande suggesties hoop ik de zaak van de invoering van **gezangen een dienst** te bewijzen. **Laten** we **niet proberen** als holle bolle Gijzen die 255 gezangen zo snel mogelijk door de keel te krijgen. Beter is het om **als** fijnproever te **werk te gaan**.

Wanneer we als kerken **met** zijn allen geduldig en stap voor stap te **werk gaan**, moet het toch mogelijk zijn om **blij** met de **bundel** te worden en niet ziek van gezangen te raken.

U uit de kerken

Beroepen te Bergentheim en te Hattem (**beide** voor derde **predikantsplaats**): R. van Wijnen te Noardburgum; te Enschede-Noord (tweede predikantsplaats): H.K. Bouwkamp te Mariënberg; te Hooghalen i.c.m. Beilen: R.W.J. van Ommen te Musselkanaal-Valthermond.

Toegelaten tot de Dienst des Woords door de classis Drachten: R.J. Meijer te Amersfoort, beroepen te Opende/Surhuisterveen.

Intrede

Dronten – Op zondag 10 mei jl. deed **ds. B. Schaaij** te IJmuiden intrede in de gemeente te Dronten (wijk Zuid). Ds. Schaaij werd in de ochtenddienst (aanvang **10.30** uur) door **ds. W.M. van Wijk** in het ambt bevestigd en deed in de middagdienst (om **16.30** uur) intrede. Nieuw adres ds. Schaaij: Manegeaan 28a, 8252 ER, tel. (0321) 380384.

Gouda – Op zondag 10 mei jl. deed **dr. O.W. Bouwsma** te Roden intrede in de gemeente te Gouda. Ds. Bouwsma werd in de morgen dienst (om 9.30 uur) door **ds. D. Griffioen** in het ambt bevestigd en deed in de middagdienst (16.30 uur) intrede. Nieuw adres ds. Bouwsma: Krugerslaan 88, 2806 EL.

Mariënberg – Op zondag 3 mei jl. deed **ds. J. van Tuil** te Nieuwleusen intrede in de gemeente te Mariënberg. Ds. Van Tuil werd in de ochtenddienst (9.30 uur) door **ds. H.K. Bouwkamp** in het ambt bevestigd en deed in de middagdienst (aanvang 14.30 uur) intrede.

M meditatief

Mijn Here en mijn God

(Joh. 20,28)

De groep

Al weer een flink aantal jaren geleden werden ze gedoopt. Want de belofte van de HERE aan Abraham gold ook voor hen: ik zal uw God zijn. En nu zullen ze binnenkort daar staan. Op Pinksterzondag. Voor in de kerk. Ze geven antwoord op die doopbelofte. Antwoord net als Tomas. Heel persoonlijk temidden van de anderen. Iedereen mag het horen: 'Mijn Here en mijn God'. Een uitspraak vol eerbied. Een uitspraak vol enthousiasme. Zij behoren tot diegenen die de Here Jezus als eerste zal feliciteren. Want ze geloven zonder te zien. Precies datgene gebeurt wat de Here Jezus door deze geschiedenis van Tomas wilde duidelijk maken. De Geest van Pinksteren werkt geloof in de Heer van Pasen. Persoonlijk geloof. Geloof door het Woord dat met gezag wordt gesproken. Tot op de dag van vandaag.

Achterblijvers

Niet iedereen zal er staan. Er zijn er altijd die willen het nog even aankijken voordat ze publiek belijdenis van hun geloof gaan afleggen. Ze zien het nu niet zitten. Soms nog steeds niet. Omdat ze nog niets van geloof ervaren. En ze vragen zich af hoe hun leeftijdgenoten, die de tiende dag na Hemelvaart belijdenis van hun geloof afleggen, aan die zekerheid komen. Je kunt toch niet geloven zonder iets te zien? Je zult Jezus maar als je Heer en God erkennen om dan vervolgens later bedrogen uit te komen. Omdat blijkt

dat Hij er niet was. Niet is. Jaren meegegaan in dezelfde groep zijn ze twijfelaars. Achterblijvers. En ze spreken net als Tomas soms ook uitdagende ml. Ze zeggen: 'Als de Here Jezus hier nu zou verschijnen dan zou ik wel geloven'. Zijn ze ook niet als Tomas? Op zoek naar zekerheid. Hij die zei: 'Ik ben jouw God', ze kunnen Hem nog niet belijden als 'Mijn Here en mijn God'. Want geloven zonder zien lijkt ze onmogelijk. En hebben ze niet gelijk?

Geloven en zien

Op de tiende dag na Hemelvaart zeggen jongeren eik persoonlijk samen 'Mijn Here en mijn God'. Ze belijden hun geloof in Hem die ze zelf nooit hebben gezien. Maar dat betekent niet dat geloven helemaal los is van het zien. Want tussen Pasen en Pinksteren is er de hemelvaart. De discipelen hebben de Here Jezus naar de hemel zien gaan. Tomas was erbij. Nee, ze mochten niet te lang kijken. Ze moesten met het apostolisch getuigenis aan het werk. Langs die weg komen vandaag de dag mensen tot geloof. Maar vanwege hemelvaart weten we dat ook wij Hem eens zullen zien. Immers, eik oog zal Hem zien als Hij terugkomt op de wolken. Zien zonder geloven is geloven in Hem die we zullen zien. We bouwen niet op wat door ons gezien is, maar op Diegene die we zelf eens zullen zien. De volgorde is dus anders. Niet eerst zien en dan geloven, maar eerst geloven en dan zien.

Persoonlijke aandacht

Jezus' verschijning aan Tomas Had alles te maken met de plaats en de

opdracht die de discipelen hadden. Tegelijk was het ook de verschijning aan Tomas als individu. Persoonlijk gerichte aandacht voor die twijfelaar, die achterblijver, Tomas. Hij die het eerst maar eens moest zien. De Here Jezus verricht nog heel wat persoonlijke zorg aan achterblijvers. Twijfelaars die toch tot geloof komen. Ondanks al het uitdagende in hun leven. Zij geloven, hen niet gezien! Wat een wonder wanneer ze dan toch tot die persoonlijke belijdenis komen. Nu zien ze het goed.

En jij?

Op Paasdag liet Jezus het belang van de Geest van Pinksteren zien. De Geest die doet geloven zonder te zien. Maar daartussenin biedt hemelvaart uitzicht op & zekerheid dat ook wij Hem eens zullen zien. En Hij komt binnenkort. Hoe zul je Hem zien? Blijf geen achterblijver, maar vul het nu vast uit: 'Mijn Heer en mijn God' ..... (naam).

Wandelen met God

Aan tafel

Aan tafel zitten vader, moeder met hun zoon en dochter. Het eten is op. Vader pakt de bijbel. Hij slaat open bij de bladwijzer. **Hebreeën 3:7-19** is aan de beurt. Hij begint te lezen. 'Daarom, gelijk de Heilige Geest zegt: Heden, indien gij zijn stem hoort, verhardt uw **harten** niet, w- als bij de verbittering.' Zoon **van** tien en dochter van twaalf zitten ondertussen stilletjes grapjes met elkaar te maken **en** trekken gekke gezichten. 'Stop eens met lezen,' zegt moeder, 'wat is er met jullie aan de hand? Luisteren jullie eigenlijk wel?' 'Maar, dit is ook **zo'n** moeilijk gedeelte.' 'Ik snap er helemaal niets van. Kunnen we geen ander stukje lezen?' 'Nee, wij zijn nu met Hebreeën bezig. Wanneer wij dit gedeelte uit hebben kunnen wij wel **weer** eens wat anders lezen.'

Een goede gewoonte

De bijbel wordt gelukkig in veel gezinnen aan tafel gelezen. Het is een goede gewoonte. De praktijk wil van gezin tot gezin verschillen. De één zoekt elke keer een ander bijbelgedeelte op. De ander leest paragraaf na paragraaf, bijbelboek na bijbelboeken na het einde weer het begin. De één gebruikt een dagboek, de ander een leesrooster als leidraad voor het lezen aan tafel. In het ene gezin is één bijbel ter tafel, in het andere heeft ieder een bijbel **voor** zich liggen. Bij de één wordt de Statenvertaling gelezen, bij de ander uit Het Boek. Zo wordt op verschillende manieren een invulling te geven **aan** deze goede gewoonte.

En ook een wonder

Wanneer wij uit de bijbel lezen dan gebeurt er eigenlijk een wonder. Dit wordt **duidelijk** wanneer wij wat beter letten op Hebreeën 3:7-17. Daarin haalt de apostel een tekst **aan** uit de Psalmen. Dat doet hij als volgt. 'Daarom gelijk de Heilige Geest **zegt**.' Hij zegt dus niet: 'Daarom gelijk de dichter van de psalm **heeft** gezegd.' Het is goed om even tijd te nemen om deze inleiding op de tekst van de Psalm **wat** beter te bekijken. Ik wil daarom de bijbeltekst eens vergelijken met de zin die ik zelf heb opgeschreven. Dan vallen twee dingen op.

- Ten eerste. in plaats **van** de dichter te noemen of gewoon te verwijzen naar de psalm, wijst de apostel op de Heilige Geest. In Psalm 95 is de Heilige Geest dus aan het woord. **Daarvoor** neemt Hij de dichter als zijn spreekbuis in dienst. Deze manier **van** aanhalen is voor heel de brief aan de Hebreeën karakteristiek. Ik wijs verder op de volgende teksten. 'Want Hij berispt hen, als Hij zegt'. 'En ook de Heilige Geest geeft ons **daarvan** getuigenis, want nadat Hij gezegd had ². Hieruit blijkt duidelijk dat de apostel wil benadrukken dat God de Heilige Geest **zelf** aan het **woord** is. Hij **heeft** gesproken door de profeten, **zoals** de belijdenis van Nicea zegt.
- Ten tweede. In plaats van de voltooid tegenwoordige tijd te gebruiken - **heeft gezegd** - gebruikt de apostel de tegenwoordige tijd. 'Gelijk de Heilige Geest zegt.' Daarmee wil hij **bereiken** dat de lezers van zijn **brief** zich **bewust** worden dat de Heilige Geest ook

tegen **hen** spreekt. Dit wordt verder versterkt door het begin van psalmtekst. 'Heden, indien gij zijn stem hoort.' En verder zegt de apostel in 3:12. 'Ziet, toe broeders, dat bij niemand uwer een boos, ongelovig hart zij, door af te vallen van de levende God, maar vermaant **elkander** dagelijks, zolang men nog van een heden kan spreken, opdat niemand van u zich verharde door de **mis**-leiding van de **zonde**.'³ Ik heb het woord heden cursief weergegeven.

Terug aan tafel

Vader leest. 'Daarom, gelijk de Heilige Geest zegt.' Dat **is** toch een wonder. De Heilige Geest is aanwezig. Hij spreekt tot ons hart. Hij zoekt ons hart. 'Verhardt **uw** harten niet.' Hij spreekt in **onze** eigen situatie. 'Heden, indien gij zijn stem hoort.' Moeder maakte zich echter boos, want zoon en dochter **maak**-ten grapjes, terwijl vader las. Het gaat toch om het woord van de Here! Dan moet je eerbiedig zijn! Maar, je kunt ook nadenken over de **vraag** hoe je de kinderen van tien en twaalf op een **goede** manier kunt betrekken bij het lezen uit de bijbel aan tafel, **zodat** zij gestimuleerd worden om (mee) te lezen.

Luister!

- Geef ieder kind dat kan lezen aan tafel een eigen bijbel. Meelezen bevordert de betrokkenheid.
- Laat ieder bij toerbeurt lezen. De lengte van het gedeelte is aan te passen aan de mogelijkheden van degene die leest. Het hoeft echt niet altijd van kopje naar kopje. Zo wennen kinderen van jongs af

aan **het** lezen van de bijbel. Bovendien heb je als vader of moeder **een** goede mogelijkheid om jouw **kind** te helpen bij het lezen. Je ontdekt snel genoeg of een woord al dan niet begrepen wordt.

- Kies die **bijbelgedeelten** die passen bij het niveau van het gezin. Niet **alle bijbelgedeelten zijn** immers **geschikt om te lezen aan tafel**.
- Geef ruimte voor vragen. Niet alleen na **het** lezen, maar o& tijdens het lezen. Je **kunt** denken aan **vragen als: 'Waarom zou de Here Jezus dat hebben gezegd?' 'Wat betekent dat woord?' 'Hoe zou jij gereageerd hebben in die situatie?'** Er is dan ook ruimte om **het gelezene toe te passen in de dagelijkse situatie. Neem** bijvoorbeeld een tekst als deze. 'Wie tegen zijn broeder zegt: Leeghoofd, zal vervallen aan de Hoge Raad, en **wie zegt: Dwaas, zal vervallen aan het hellevuur (Matteüs 5:22).** Dit **geeft** de mogelijkheid om door te praten over schelden en pesten op school. De lezing uit de bijbel is **dan startpunt** voor een gesprek met de kinderen en jongeren over de dingen die **zij meemaken. Dit soort gesprekken zijn goud waard. Am de ene kant leer je de kinderen en jongeren de bijbel toe te passen in het dagelijks leven. Aan de andere kant kan daardoor de openheid in het gezin gaan groeien. Een neveneffect is dat kinderen ook meer meenemen van de preken die zij zondags horen. En ook dat is goud waard in een tijd waarin luisteren niet één van onze sterkste kanten is.**

Wat hierboven staat is natuurlijk ook van toepassing op een situatie waarin alleen volwassenen aan tafel zitten. Het hoeft niet elke dag. Daarvoor is vaak niet de rust, maar gebruik de momenten om echt te luisteren, want de Heilige Geest spreekt.

¹ Hebreëen 8:8
² Hebreëen 10:15
³ Hebreëen 3:12,13

Jubileum

Barneveld – Op 9 mei jl. was het 50 jaar geleden dat **ds. G. Meijering**, emeritus-predikant te Barneveld, in het **ambt** werd **bevestigd**. Geert Meijering werd op 23 september 1908 te Katwijk aan den Rijn geboren. Op 9 mei 1948 werd hij in de Geref. Kerk (syn.) te Slootdorp in het ambt bevestigd. In 1951 ging hij van Slootdorp naar Herwijnen en in 1969 vertrok hij vandaar naar de gemeente te Gemeuiden. Op 1 mei 1974 ging hij daar met emeritaat. Eind 1986 kwam hij over naar de Gereformeerde Kerken (vrijg.), omdat hij geen heil meer zag in de hereniging met de Hervormde Kerk. Ds. Meijering heeft in de Geref. Kerken (syn.) een vooraanstaande rol gespeeld in de beweging van de verontrusten. Eerst in de vereniging 'Schrift en getuigenis' en later als redactielid van *Woord en Geest*.

Fusie op Curaçao

Rijnsburg – De twee zendingsgemeenten op Curaçao gaan binnenkort fuseren. Dat levert een gemeente op van ca. 70 leden. Een aantal jaren geleden werd besloten de ene zendingsgemeente in drieën te splitsen om zo beter te kunnen werken in diverse wijken. Uiteindelijk bleek deze werkwijze geen succes. Nadat eerst al twee gemeenten mengingen, zullen nu de twee overgebleven gemeenten fuseren. Verwacht wordt dat in de gefuseerde gemeente sneller de ambten kunnen worden ingevoerd en dat de gemeente selfsupporting kan worden, aldus een bericht in het zendingsblad *Tot aan de einden der aarde*. Er is op Curaçao ook een Nederlandstalige gemeente met ongeveer 90 leden.

Samenkomsten Schiermonnikoog

Schiermonnikoog – Voor samenkomsten op Schiermonnikoog wordt voor de zondagen 12, 19 en 26 juli nog gezocht naar enkele broeders die willen voorgaan. Info en opgave: K. de Vries, tel. (0519) 531431.

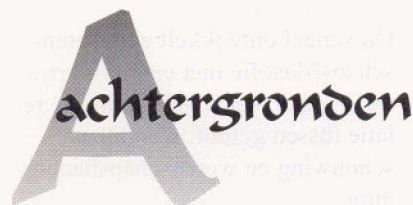
Adreswijzigingen e.d.

Beetgum * *Scriba*: J. Schippers, K. v.d. Meijstritte 14, 9045 PX Beetgummolen, tel. (058) 2531773.
Emmen * *Scriba*: D.H. Stoel, Postbus 428,7800 AK, tel. (0591) 610514.
Leek * *Scriba en kerk. bureau*: I. Siegers, 't Zuden 32,9351 LG, (0594) 516922.
Nieuwerkerk aan den IJssel * Emeritus-predikant: Diepenbroekhof 5,2807 SB Gouda, tel./fax (0182) 515589.
Vereniging van Geref. Studenten te Wageningen * *Praeses*: Arianne de Blaeij. Abactis: Marja Vreugdenhil, tel. (0317) 412164. *Fiscus*: Jan de Boer. *Assessor*: Peter van Veelen.

OUWENEEL OVER GELOOF EN WETENSCHAP

I.D. Haarsma

Zoals ik vorige keer heb beschreven, is er volgens Ouweneel vanaf de zeventiende eeuw sprake van **echie** (natuur-)wetenschap. Maar dat wil nog niet zeggen dat **de wetenschap van nu ook** zondermeer **waar** is. **Echte wetenschap kan immers zowel waar onwaar (vals) zijn.** Je hebt pas ware wetenschap als echte wetenschap verbonden of geïntegreerd is met de christelijke wereldbeschouwing. Dan vallen de echte kennisstukken op hun plaats in een omvattend geheel.

Ware wetenschap

Hoe en waar vindt deze **integratie plaats**? Hoe en waar verbindt Ouweneel geloof en wetenschap? **Geloof en wetenschap** Fijn **via een aantal schakels met elkaar verbonden.**

Eerste schakel. Iedere wetenschapsbeoefening vindt plaats in het kader van een **paradigma**. Niet alleen strikt rationele afwegingen en empirisch-experimentele bevindingen, maar ook niet-rationele overwegingen van bijvoorbeeld persoonlijke, sociale, politieke en religieuze aard bepalen de ontwikkeling en voortgang van de wetenschap. De term paradigma is ontleend aan de wetenschapshistoricus Thomas S. Kuhn (1922-1996). **Onder een paradigma verstaat Kuhn in de eerste plaats een verzameling van overtuigingen, waarden, technieken enz., die de leden van een groep wetenschappers met elkaar gemeen hebben, en ten tweede een aantal concrete oplossingen van wetenschappelijke puzzels die als succesvol voorbeeld functioneren voor nog resterende problemen.**¹

Tweede schakel. Ieder paradigma wortelt in een wereldbeschouwing. Een wereldbeschouwing is breder dan een paradigma. Een wereldbeschouwing is een geheel van fundamentele overtuigingen ten aanzien van de werkelijkheid, waaronder opvattingen over de oorsprong, de zin, de bestemming, het doel, en de waarde van de mens, de samenleving, de wereld. Ook valt hieronder hoe mensen over God denken.

Ieder mens heeft een wereldbeschouwing, zij het gewoonlijk 'hap snap', maar van intellectuelen verwacht Ouweneel dat ze hun wereldbeschouwing hebben doordacht en dat ze die onder woorden kunnen brengen. (68)

Derde schakel. Iedere wereldbeschouwing wordt bepaald door een religieus grondmotief. Het gaat om de diepste beweegredenen, de meest fundamentele drijfveren van de mens. Elk mens geeft zich in zijn hart over aan een 'Laatste Grond', een 'godsidee'. (70) Ouweneel heeft oog voor de dynamiek van een wereldbeschouwing. Een

wereldbeschouwing is niet een statisch geheel van geloofsopvattingen. Zij verandert o.a. onder invloed van toegenomen wetenschappelijke kennis en technische mogelijkheden. Dat geldt ook voor de christelijke wereldbeschouwing.

Overigens is het niet ²⁰ dat alles veranderlijk is. Het religieuze grondmotief bepaalt wat veranderlijk is en wat blijvend is.²¹ Ook de christen die zijn uitgangspunt kiest in het Woord van God, zal daarbij onderscheid maken tussen de tijdloze schriftbeginselen die het Woord (vaak impliciet) onderwijst, en de tijdsbepaalde positiveringen van die beginselen.' (72) Tussen haakjes: onder een positivering moet je zoiets verstaan als een concrete menselijke vormgeving van een nom.

Een christelijke wereldbeschouwing honoreert de openbaringshistorische lijnen – schepping, zondeval, verlossing, voleinding en koninkrijk van God – en bevat een bijbelgetrouwe mensbeschouwing en samenlevingsbeschouwing, die uitwerkingen zijn van tijdloze schriftbeginselen. (78-84)

Kernachtig: of je geeft je gewonnen aan Christus, of je keert je tegen de God van de bijbel en bind je aan een afgod. Zo ontstaat ware of valse wetenschap.

Samenvattend: Alle wetenschapsbeoefening vindt plaats in het kader van een paradigma, elk paradigma wortelt in een bepaalde wereldbeschouwing, en elke wereldbeschouwing wordt gestempeld door een religieus grondmotief. 'Dit is de enige en eenvoudige grond om van 'christelijke wetenschap' te spreken.' (71)

Ouweneel ontwikkelt een wetenschapsfilosofie met een m.i. vrij dwingende, haast hiërarchische relatie tussen geloof, wereldbeschouwing en wetenschapsbeoefening.

Hij zet hoog in. Wetenschappelijke kennis is niet slechts theoretische en instrumentele kennis van de werkelijkheid, maar ze is – zij het voorlopige en feilbare – theoretisch geformuleerde kennis van de goddelijke wetsorde. De wetenschap is er ten diepste op gericht de in de scheppingsopenbaring besloten waarheid van God te ontsluiten. Christelijke wetenschap is er niet slechts als een wetenschappelijke theorie expliciet 'gedragen' wordt door een bijbelpassage.

We zouden dan de Woordopenbaring overschatten ten koste van de scheppingsopenbaring.

Zoals de boer van Jes. 28, 23-29 in de praktijk van God leert hoe hij zijn land moet bebouwen, zo leert ook de wetenschapper van God door te letten op de wetmatigheden.³

'Ware wetenschap' is niet perse kennis die expliciet in de Bijbel voorkomt, maar is wetenschap die gegrond is in een bijbelgetrouwe wereldbeschouwing, en op empirie en rationaliteit die beoefend wordt in het licht van deze wereldbeschouwing.' (110)

Het is nuttig hier te vermelden dat Ouweneel zich meerdere malen keert tegen 'fundamentalistische' en biblicistische omgang met de bijbel en tegen 'bibliosciëntisme'. 'De bijbelse boodschap wordt hier gedegradeerd tot wetenschappelijke informatie'. Dat is niet alleen verkeerd, maar ook gevaarlijk: als deze theorieën eenmaal verouderd zijn, zullen velen concluderen dat daarmee ook de betreffende Schriftplaatsen 'weerlegd' zijn.' (18, 19 en 86)

Ouweneel beschrijft gedreven en vaak op een stellige toon een christelijke wetenschapsfilosofie.

Hij blijkt er zondermeer van overtuigd te zijn dat alle wetenschap religieus bepaald is of moet zijn. Zijn theorie over de keten van religie, wereldbeschouwing, paradigma naar wetenschap verbindt geloof en wetenschap en leidt tot de opvatting dat er twee hoofdsorten wetenschap zijn: ware en valse wetenschap, ofwel christelijke en niet-christelijke wetenschap.

Zijn beschouwingen zouden m.i. aan overtuigingskracht hebben gewonnen als hij meer dan nu bet geval is aan de hand van concrete voorbeelden had getoond dat wetenschappelijke theorieën metterdaad religieus en wereldbeschouwelijk zijn beïnvloed.⁴ De voorbeelden die hij geeft van de invloed van wereldbeschouwingen op de wiskunde en de natuurwetenschappen (75, 76), vind ik niet sterk; deze voorbeelden laten zien dat natuurwetenschappelijke theorieën verschillende wereldbeschouwelijke interpretaties ondergaan. Wanneer fysici als Hawking en Davies menen dat de natuurkunde beter dan de theologie kan omschrijven wie God is en wat Hij denkt, dan gaat het m.i. om een onjuiste interpretatie en overschatting van de mogelijkheden van de natuurkunde. Zou je niet kunnen zeggen dat Hawking en Davies moderne natuurkundige theorieën misbruiken in hun persoonlijke zoektocht naar God?

Wetenschap en ethiek

Vaak beperkt een christelijke bezinning op de wetenschap zich tot een verhaal over hoe je als christen kunt omgaan met de wetenschap of over allerlei (riskante) gevolgen van wetenschappelijke kennis en technische mogelijkheden voor de samenleving (bijvoorbeeld: biotechnologie en 'klonen'). Duidelijk zal zijn geworden dat Ouweneel zich daartoe beslist niet heeft willen beperken.

Maar ook de bezinning op de wetenschapsbeoefening komt aan bod. In de hoofdstukken 7 en 8 vraagt

In de marge

De boer van Jesaja 28.

'Is het altijd door, dat de ploeger ploegt om te zaaien, zijn land openscheurt en egt? Immers, als hij de oppervlakte gelijk gemaakt heeft, dan strooit hij dille en werpt hij komijn uit, en tarwe zaait hij op rijen, gerst in vakken en spelt langs de rand. En rijn God onderwijst hem over de juiste wijze en onderwijst hem. Dille toch wordt niet met een dorsslede gedorst en over komijn rolt men geen wagenrad, maar dille wordt met een stok uitgeklopt en komijn met een roede. Wordt broodkoren verbrijzeld? Men dorst het toch niet aldoo!' Al drijft men er zijn wagenrad en zijn paarden overheen, men verbrijzelt het niet. Ook dit gaat van de HERE der heerscharen uit; Hij is wonderbaar van raad, groot van beleid.' (Jesaja 28, 24-29). Is hier sprake van scheppingsopenbaring? En als we Jesaja 28 zo kunnen interpreteren, welke consequenties heeft dat dan?

'We moeten ons goed realiseren dat deze toepassing van Jesaja 28 drie verstrekkende gevolgen heeft.

1. Wanneer Jesaja 28 terecht verbonden wordt met scheppingsopenbaring, dan moeten correcte resultaten van de natuurwetenschappen behandeld worden als openbaringswaarheden.

2. Deze algemene openbaring wordt dan niet alleen een voortgaande

openbaring, maar ook een zich steeds uitbreidende openbaring.

3. Natuurwetenschappelijke ontdekkingen komen gelijk te staan met schriftgegevens, als algemene naast bijzondere openbaring.' (N.H. Gootjes in *Boerenwerk* volgens algemene openbaring?, 117-118; dit artikel is te vinden in de afscheidsbundel voor prof. drs. H.M. Ohmann, Een sprekend begin, R. ter Beek e.a. (red.), Kampen 1993, 116-123.)

Ouweneel aandacht voor het thema 'natuur-wetenschap en ethiek'. De wetenschapsbeoefening is niet een waardenvrije onderneming. Een wetenschapper draagt verantwoordelijkheid voor zichzelf, de wetenschappelijke gemeenschap, de samenleving, de wetenschappelijke 'objecten' zoals proefdieren en proefpersonen, en hij of zij is verantwoording schuldig aan God. (130)

Deze hoofdstukken geven nuttige informatie en kritische evaluaties van diverse posities. Ze illustreren fraai de titel van Ouweneels boek: *Wijs me de wetenschap*.

Ik wil mijn verhaal volgende week afsluiten met een paar opmerkingen en vragen.

¹ T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press (1962), 1970; Ned. vert.: *De structuur van wetenschappelijke revoluties*, Meppel 1972, 199-217. Hoewel Kuhn zijn opvattingen later heeft genuanceerd, is dit boek een belangrijke katalysator geweest van de bezinning op de vraag of en in hoeverre externe factoren van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van met name de mik- en schappen. De strikt 'internalistische' opvatting, die zijn wortels heeft in het 19e eeuwse positivistische wetenschapsideaal², heeft inmiddels veel terrein verloren — ten gunste van een 'externalistische' benadering, zoals moge blijken uit studies op het gebied van wetenschapssociologie, wetenschapsbeleid w/wetenschapsdynamica. Het welhaast 'autonome' karakter van de wetenschappelijke rationaliteit werd daardoor behoorlijk gereduceerd. Terecht vermeldt Ouweneel dat christen-filosofen al aan het begin van de 20e eeuw die autonomie kritiseerden, denk bijvoorbeeld aan het werk van Dooyeweerd. (96) En waarom ook niet de naam van A. Kuyper genoemd? Lag aan de oprichting van de Vrije Universiteit in 1880 niet ook het inzicht ten grondslag dat het christelijk geloof noodzakelijk is voor een vruchtbare ontwikkeling van de wetenschap?

² Zo spreken over een religieus grondmotief is een delicate en riskante kwestie en roept kritische vragen op. Ik volsta nu met een enkele verwijzing naar literatuur. Een samenvatting van vragen die alweer tientallen jaren geleden zijn gesteld door filosofen, zoals C.A. van Peursen w J. Klapwijk en door theologen, bijvoorbeeld J.R. Wiskerke en J. Kamphuis, is te vinden in J. Douma, *Kritische aantekeningen bij de wijsbegeerte der wetensidee*, Groningen 1976, 56-64. Vragen over de verhouding tussen het christelijke grondmotief (scheppmg, zondeval en verlossmg) en de bijbel en of en hoe dit motief bepaalt wat veranderlijk is of blijvend ('tijdloze schriftbeginselen'), kunnen ook aan Ouweneel worden voorgelegd. Dit hoeft ons er natuurlijk niet van te weerhouden de bijbelse kernwoorden schepping, zondeval en verlossing in onze bezinning te blijven ge-

bruiken. Een voorzichtige, vitaliserende W-terpretatie van dit 'grondmotief' is te vinden bij de filosoof J. v.d. Hoeven, *Na 50 jaar: Philosophia Reformata - Philosophia Reformanda*; in het jubileumnummer van Phil.Ref. 51e jrg. 1986, 5-28.

³ Zie voor een discussie *In de marge*.

⁴ Maar misschien overvraag ik Ouweneel op dit punt - zijn boek betreft immers een wetenschapsfilosofische inleiding. De literatuurlijst bevat enige publicaties van studies over deze thematiek. Van belang lijkt me ook Jitse M. van der Meer (ed.), *Facets of Faith & Science*, Papers from the First International Pascal Centre Conference of Science, University Press of America 1996, 4 volumes.

Hoewel Gootjes zich hier niet zozeer richt tot Ouweneel, geeft hij wel tref-fend weer wat Ouweneel doet. Ouweneel schrijft bijvoorbeeld: 'Niet de Woordenopenbaring openbaart de waarheid omtrent bijv. computer-bouw, veredelde landbouw, het opereren van appendicitis of het genezen van psychosen, maar de schep-pingsopenbaring doet dat, indien en in zover zij ontsloten is door de wetenschap.' (110).

Gootjes bestrijdt evenwel dat Jesaja 28 zo dient te worden opgevat: 'De boer van Jesaja 28 ontdekt geen wetenschappelijke feiten, maar praktische handelwijzen. (...) Hij leert de praktische wijsheid van het boeren-bedrijf van God. Jesaja 28 kan niet toegepast worden op 'scheppings-structuren'.' (121,122)

Zijn beschouwing roept ook interessante hermeneutische en exegetische vragen op: mag je generaliseren naar de praktische wijsheden die ook wij nu opdoen in onze 'alledaagse bezigheden'? Leren wij ook nu in de praktijk van God? En als Jesaja 28 geen gelijkenis is, maar 'letterlijk' genomen moet worden, en als een generalisatie is toegestaan, en als wetenschappelijke kennisverwerving niet zo radicaal onderscheiden m² worden van praktische kennisverwerving - zoals bij Ouweneel (1) en vermoedelijk ook bij Gootjes -, kun je dan toch niet verdedigen dat God de Schepper wetenschappers leert te onderscheiden waar het op aankomt? A.N. Hendriks lijkt dergelijke vragen in positieve zin te beantwoorden, overigens niet uitsluitend met een beroep op Jesaja 28; vergelijk zijn artikel *Wetenschap en kunst, gaven van de Heilige Geest?*, De Reformatie jrg.72, nr.43, 892-894.

RECTIFICATIE

Op pagina 648 in het artikel over Abraham Kuyper 'In de ogen van de Afgescheidenen' staan de namen van Bavinck en Van Andel onjuist weergegeven. Die moeten luiden: H. Bavinck en J. van Andel.

Oud en nieuw verbond in Jeremia 31 en Hebreeën 8

Schriftstudie

Bij de Jaarwisseling tellen we gewoon door waar we gebleven waren. Ondanks alle lawaai gaat Oud geruisloos over in Nieuw. Alles gaat door, want er is niets gebeurd.

En als het oude verbond overgaat in het nieuwe? Maakt het wel of geen verschil? Veel of weinig?

Ligt er tussen oud en nieuw verbond een brug of een breuk? Wat is het blijvende en wat is het nieuwe in het nieuwe verbond? Wanneer begint het nieuwe verbond precies: al in het Oude Testament of pas in het Nieuwe Testament?

Op deze vragen willen we ingaan bij een onderzoek naar oud en nieuw verbond in Jeremia 31 en Hebreeën 8.

De verhouding oud en nieuw verbond is in heel wat artikelen in *De Reformatie* onderzocht. We hoeven alleen maar te denken aan een serie **schriftoverdenkingen** van K. Schilder in 1948 en de artikelen over 'Oud en Nieuw' van H.J. Schilder in 1962. Het thema van oud en nieuw is sinds de Vrijmaking nadrukkelijk aanwezig.

Het is ook vandaag belangrijk. Een goede kijk op de verschillen en de samenhang tussen oud en nieuw verbond is van belang voor bijv. de hermeneutiek: hoe lezen we het Oude Testament? Hoe ligt de overgang van Pascha naar Avondmaal, van besnijdenis naar doop, van sabbat naar zondag, van tempelliturgie naar christelijke eredienst? Hoe stellen we ons op om de kinderdoop te verdedigen in het actuele debat met evangelischen, pinkstergemeente en baptisten? Het thema raakt ook de plaatsbepaling van de kerk ten opzichte van Israël.

Eenheid en verscheidenheid

De kerk van de Reformatie heeft (m.n. tegenover de Dopersen) de eenheid van de twee verbonden verdedigd en (tegenover de Roomsen en Joden) de verscheidenheid van de twee verbonden. Veel dogmatische bezinning over dit thema vindt een samenvatting in de formule (naar Calvijn, *Inst* 2,10,2): 'oud en nieuw verbond zijn één in wezen en verschillend in bediening (of bedeling)'. Daarmee bedoelt Calvijn dat oud en nieuw verbond dezelfde inhoud hebben (belofte, genade, Christus) maar verschillen in vorm (manier van openbaring, minder en meer licht, verschillende perioden). Hij gaf beide verbonden een eigen karakteristiek: het oude bereidt het nieuwe voor, het nieuwe zet het oude voort. Het ene gaat naar Christus toe, het andere van Christus uit. Op de weg van de ene kerk

van Christus gaat de kinderleeftijd vooraf aan de volwassenheid. Zo geeft Calvijn een plaats aan het onderscheid binnen de eenheid. Oud en nieuw verbond zijn één in wezen, verschillend in wijze.

Toch zijn ondanks dit sterke uitgangspunt in 'de gereformeerde verbondstheologie' vaak ontsporingen en meningsverschillen geweest en gebleven. De precieze omschrijving van de verhouding oud en nieuw verbond noemt Wiskerke 'een Achilleshiel van de gereformeerde theologie' (Wiskerke, 156). Hij doelt dan op Coccejus en G.Ch. Aalders.

Rond de Vrijmaking is hier veel over te doen geweest, waarbij de uitleg van Jeremia 31 ook in geding was. In 1939 verscheen *Het verbond Gods* van G.Ch. Aalders. In dit boek maakte Aalders van de verschillen tussen oud en nieuw verbond tegenstellingen (aardsgeestelijk, nationaal-individueel, verbreekbaar-onverbreekbaar, voorwaardelijk-onvoorwaardelijk) en construeerde op basis daarvan een uitwendig en inwendig verbond (vgl. Kamphuis, 54v.; Francke, 159v.). In 1945 schreef B. Jongeling kort en krachtig een heldere weerlegging van Aalders vanuit een bespreking van Jeremia 31. J. de Vuyst promoveerde in 1964 onder leiding van H.J. Schilder op het thema 'Oud en nieuw verbond in Hebreeën' en bestreed de beschouwingen van Aalders c.s. vanuit een diepgravende exegese van Jeremia 31 en Hebreeën 8.

In 1992 heeft Graafland bovengenoemd uitgangspunt van Calvijn (opnieuw) onder vuur genomen. In een bijlage in het eerste deel van zijn trilogie *Van Calvijn tot Comrie* (een goudmijn!) analyseert Graaf-

land de uitleg van Calvijn over Jeremia 31. Hij meent dat Calvijn niet juist interpreteert. Calvijn zou volgens hem teveel de eenheid **benadrukken** ten koste van **het** onderscheid.

Die eenheid ziet Calvijn verankerd in de onveranderlijkheid **van** God, in Gods **heilsplan**, in de ene Christus en **zijn** ene rijk, en in het ene geloof in dezelfde beloften. **Wanneer** Calvijn vanuit het nieuwe verbond redeneert om duidelijk te maken dat de genade **van** de Geest ook al in het oude verbond aanwezig was, typeert Graafland dat als een **noodconstructie**. Waar Jeremia 31 spreekt van het onderscheid en de tegenstelling **benadrukt** Calvijn **vooral** de eenheid en **zwakt** hij de tegenstelling af tot de **vorm** in plaats van de inhoud.

Ook zou Calvijn de **heilshistorische** setting van Jeremia 31 teveel verwaarlozen doordat hij de tekst **ont-historiseert** door de 'hemelse **leer**' van het ene verbond.

Ook Calvijns uitleg **van** Hebr. 8 is volgens Graafland **ambivalent**, waarbij nogal gewelddadig in de tekst ingegrepen wordt. Zo past Calvijn het in Jeremia 31 genoemde **verschil** t.a.v. de functie van Mozes' wet toe op een verschil t.a.v. de ceremonie-wet. Al met al zou Calvijn door theologische vooringenomenheid en polemische context (tegenover **Rooms** en **Dopers**) de teksten geen recht doen. De vraag naar de juiste **verhouding** oud en **nieuw** verbond **blijft** spannend. Tegen **deze** achtergrond **willen** we de **verhouding** oud en nieuw verbond nader **onderzoeken**. Eerst **bespreken** we Jeremia 31:31-34, de enige plaats in het Oude Testament waar we de term 'nieuwe verbond' tegenkomen. Vervolgens **gaan** we naar Hebr. 8 waar de **schrijver** de genoemde tekst uit Jeremia 31 citeert en toepast. Hierna ronden we het onderzoek af in een paar conclusies.

1. Het nieuwe in Jeremia 30 en 31

Jeremia 30 en 31 **vormen** een

hoofddeel in het boek Jeremia en worden wel aangeduid als het 'troostboek **van** Jeremia'.

In opdracht van God schrijft Jeremia (of **zijn** secretaris Baruch) de woorden in een boek (30:2). Dat moet geweest **zijn** in de tijd vlak voor of kort na 586 wanneer Jeruzalem valt en Juda op transport naar Babel moet. Het **tiensammen**-rijk Israël is dan al meer **dan** honderd jaar in ballingschap. Jeremia spreekt beide **volksdelen** aan. Jarenlang heeft Jeremia de ballingschap aangekondigd als **verbonds**-straf. **Op** het **tempelplein** stelde hij de **cultuspraktijk** aan de kaak: 'gehoorzaamheid is **beter** dan alle offers bij elkaar' (7:22v.). Tegenover valse profeten die uitgaan van een eenzijdige **opvatting** van het verbond en het alleen maar **hebben** over Gods beloften (Jer. 7:4vv.). Ook tegenover een vanzelfsprekendsreligie, een vormdienst zonder hart, los gemaakt van de hartelijke omgang **met** God (7:21v.).

Jeremia gaat de straat op en roept Juda terug naar het verbond dat God met zijn **volk** gesloten had bij de Sinaï: 'Hoor de woorden **van** dit verbond en doet ze!' (11:6v.). Vanuit het **priestergezin** heeft Jeremia er onder geleden hoe Juda de eredienst **verwaarloosde** en daardoor het verbond met **God** schond.

Jeremia is voluit profeet **van** het verbond. Zijn boodschap ligt in de lijn van het boek Deuteronomium. In Jeremia 30:22, 31:1 en 33 komen **we** de oude **standaardformule** van het verbond tegen 'Ik uw **God** – u Mijn **volk**' (vgl. Ex. 6:6, Lev. 26:12 e.a. en zie nog Jer. 7:23; 24:7; 32:38). De priester-profeet die zo machtig veel onheil moest aanzeggen mag nu een nieuw verbond aankondigen: dat is nieuws! God zal de slavernij opheffen en zijn volk weer terugbrengen.

De ballingschap is een zware straf de wond is dodelijk en ongeneeslijk (30:12v.). Als God zijn volk **opgeeft** is er **geen** hoop meer. En toch: herstel! ik zal u genezen (30:17). God schept inderdaad iets nieuws.

Doel van deze (tweede) uittocht is terugkeer naar het land **en** terugkeer **naar** God, zodat het volk God weer zal dienen **onder** leiding van een **koning** (**David**) die God verwekken zal (30:9). God zorgt voor een vorst die tegelijk zijn hart als borgtocht geeft (30:21v.). Er komt dus een koning-priester. Zo alleen kan God weer met **zijn** volk in een verbond leven (30:22; 31:1). God herstelt **Sion** en daarmee ook de eredienst. Voortaan gaan ze niet meer naar onheilige plaatsen als Dan en Bethel maar naar het centrum Sion (31:6, 38-40). Ook de **volken** komen er op af (31:10v.; vgl. 3:17).

God kijkt vol ontferming en liefde naar zijn volk. Aangrijpend tekent Jeremia hoezeer Gods binnenste ontroerd is over Gods lievelingen troetelkind Efraïm (30:20). God is Israël tot een Vader en Efraïm is **mijn** eerstgeborene (vgl. Ex. 4:22; Hos. 6:16; 10:11; 11:1, 4).

God trouwt zijn ex-geliefde, na de scheiding wegens echtbreuk. God schept iets nieuws: een nieuwe bruiloft, een nieuw verbond. Een scheppingsdaad van God, een nieuwe tijd. Er komen betere tijden. Er is hoop – ook voor moeder Rachel (31:15v.). **Zoals** God **wakker** was om uit te rukken en af te breken (vgl. 1:10, 12), w is Hij wakker om hen te bouwen en te planten (31:28). Juist na dit uitrukken en afbreken krijgt het opnieuw **bouwen** en planten te meer het accent van een werkelijk nieuw begin. Nieuw kan de betekenis hebben van 'herstellen van wat vroeger geweest is' (bijv. 'vernieuw onze **dagen** gelijk vanouds', Klaagl. 5:21) **of** van 'dagelijks vers, **fris**, jong, ongebruikt' (bijv. 'Gods barmhertigheden zijn elke morgen nieuw', Klaagl. 3:23). In de profetie van **Israëls** herstel is 'nieuw' een karakteristiek woord voor het scheppend optreden van God: 'De **HERE** schept iets nieuws op aarde' (31:22).

Dit nieuwe wijst op een verrassende wending, ongedacht en ongehoord, een nieuwe heilstijd in de

geschiedenis van Israël. Zo treffen we dit woord **ook** aan bij Jesaja die een nieuwe reeks van heilsdaden aankondigt i.v.m. de Knecht ('nieuwe dingen kondig Ik u aan', Jes. 42:9), i.v.m. het herstel van Israël ('Zie, Ik **maak** iets nieuws', Jes. 43:19, 48:6) met als einde de complete verrassing: 'Zie, Ik schep een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' (Jes. 65:17; 66:22). Dit nieuwe is anders, kwalitatief beter dan het vroegere.

Vanuit deze diepe betekenis mogen we de aanduiding 'nieuw verbond' opvatten als een werkelijk nieuw begin en des te meer opmerkelijk na alles wat er gebeurd was: een nieuw huwelijk na de scheiding is meer dan alleen maar 'hertrouwen'. God schept iets nieuws en dat is meer dan alleen maar herstel van **wat** gebroken was.

Het is gebruikelijk dat we hier spreken van **verbondsherstel** of vernieuwing **inzoverre** God zelf de verbroken draden herstelt. Tegelijk is dit nieuwe verbond niet zomaar een herstel, maar een herstel van buitengewone orde, **scheppingsdaad** van God. Het contrast met het oordeel doet het nieuwe te meer uitkomen als een ongekend genade-wonder. Een nieuw **verbond** is Gods nieuwe creatie – vol van **genade**.

2. Het nieuwe verbond in Jeremia 31:31-34

2.1 Een nieuwe tijd, een nieuw verbond (31)

De verzen 31 tot 34 vormen een eenheid **met** een stevig refrein: vier keer '**luïdt** het woord des HEREN'. Er is duidelijk **samenhang** met de verzen 27vv en 38vv, wals we kunnen zien aan de verbindende **zinnen**: 'Zie, de dagen komen, luïdt het woord des HEREN'. God ziet de nieuwe tijd aankomen en attendeert de hoorders er speciaal op met **een** duidelijk signaal: 'zie, kijk eens **aan!**'

In de verzen 27 en 28 staat dat God zorgt voor **een** nieuwe aanplant: God zaait een nieuwe bevoiking. God bouwt stad (38vv) en land

weer op en vult het land met mensen en dieren. Zo **heft** Hij zijn straf over mens, dier en schepping weer op (vgl. 7:20). Het huis van Israël en het huis van Juda worden hier apart genoemd als twee adressen. In vers 33 staat alleen 'het huis van **Israël**' in wie Juda begrepen wordt. Juda en **Israël** vormen dan een verenigd huis ('geheel Israël'), **genoemd** naar de stamvader Israël (vgl. bijv. 31:2, 'de God van **Israël**', en 31:1). God formeert zelf de bondgenoten met wie Hij een nieuw verbond sluit.

Jeremia **kondigt een nieuw** verbond aan dat hij elders een eeuwig **verbond** noemt (32:40; 50:5). Daar zit de notie in **van** Gods trouw, die onwankelbaar is en eeuwig duurt. Die trouw is er de dragende grond **van** dat **God** zijn volk niet totaal heeft verworpen, maar opnieuw aanneemt **en** vast houdt, zoals we vlak na onze tekst lezen in Jeremia 31:35-37 (vgl. het onwankelbare verbond met David, 33:19-22). Een nieuw verbond is een wonder. Het moet wel nieuw heten, want het bestaande verbond hebben ze verbroken.

Nieuw is een karakteristiek woord voor de beloften in de tijd na **de ballingschap**. God **maakt** een nieuw begin en dat is meer **dan** alleen **maar** herstel of **verbondsvernieuwing**. Iets **anders** is of het nieuwe verbond totaal iets nieuws is, want God begint wel overnieuw (**en** nu goed!) maar **geeft** in het nieuwe hetzelfde als **waar het** Hem ook in het oude verbond om te doen was. Er komt bijv. geen andere **verbondsformule** **en** de wetten veranderen ook niet.

2.2. Anders **dan** vroeger (32)

Dat het een nieuw verbond is, betekent dat het anders is dan vroeger. De tekst wijst aan:

- **niet** zoals het verbond (bij de **Sinai**)
- ze zullen elkaar **niet** meer oproepen de HERE te dienen
- God zal hun zonde **niet** meer bedenken.

God had zelf het verbond bij de **Sinai** gesloten. God verwijst naar de uittocht als bevrijdende inzet op weg **naar** **Sinai**.

De tien woorden van het verbond zetten ook in bij de bevrijdingsoperatie uit Egypte: 'Ik ben de **HERE** uw God, die u uit Egypte, uit het **diensthuis**, geleid heb'. God nam als een vader het kleine kind bij de hand. Zo zorgde Hij liefdevol voor het hulpeloze **Israël** dat niet op eigen kracht kon lopen. Het is de tijd van de eerste Liefde. Die vaderhand is tegelijk de sterke hand waarmee God de vijanden overwon.

Gods liefde en zorg bij het begin doet te meer **uitkomen** hoe **onbegrijpelijk** en onredelijk het is dat **Israël** dit verbond verbreekt: 'Mijn verbond, dat zij verbroken hebben'. Jeremia noemde (1 I 1:10) de **samenzwering** van de bondgenoten met andere machten (afgoden) tegen God, een alliantie tegen het verbond **van** God. 'Hoewel Ik Heer over hen ben' – terwijl Ik hen nog wel had gekocht en tot eigendom gemaakt. Of ook anders vertaald: 'terwijl Ik **hen** getrouwd **heb** en als **wettige Echtgenoot/Eigenaar** alle recht op hen had'. Hier **klinkt** na **wat we** in 3:14 lezen, 'Ik heb jullie getrouwd' (Oosterhoff, 1, 147, 152).

Juda en Israël hebben dit **verbond** eenzijdig opgezegd en **zo** met God zelf gebroken. Duidelijk is dat het volk alle schuld hiervan **draagt**. De geschiedenis van het oude **verbond** wordt **een weg** van ongehoorde ongehoorzaamheid, **een groot** drama met als uiteindelijke straf het graf van de ballingschap. Dan is het verbond met **God** – naar de mens gesproken – over en uit. De wet **doet** zonde kennen en brengt het volk in een dodelijk gericht.

2.3 Beloftenpakket met inhoud (33/34)

Wat is dit nieuwe verbond? God belooft:

1. Ik schrijf mijn wet in hun hart
2. Ik hun God – zij mijn **volk**
3. zij zullen Mij allemaal kennen
4. Ik vergeef hun **zonden**.

Deze vier elementen hangen nauw samen, waarbij 1 en 3 met 2 en 4 een zekere parallel vertonen.

Centraal staat 2, de oude standaardformule & hernieuwde liefdesverklaring. God regelt en garandeert hier de verbondsrelatie. Hij geeft zich aan zijn volk in een vast verbond en heeft er dan ook recht op dat zijn volk zich helemaal aan Hem geeft. God geeft zich opnieuw en belooft trouw. Rij heeft recht op zijn volk en bindt het volk aan Hem via de afspraken.

Vanuit dat centrum zien we twee veelbelovende geschenken: de wetgeving in het hart en de vergeving van hun schuld. Het gaat dus om een herstelde verhouding met God en een geestelijke vernieuwing van het volk op basis van Gods genade. Zo krijgt Israël een nieuw bestaan en blijft Israël bestaan. We bekijken deze twee geschenken nader. I Wetgeving in het hart (33b): God schrijft zijn oude wet op een nieuwe plaats. Nu niet meer op twee platte stukken steen maar diep in het hart. De wet lag voor die tijd in de ark, maar aan de ark zal niet meer gedacht worden (3:16). In de nieuwe tijd is de ark niet meer nodig, want God zelf zal wonen en tronen en is op een directere manier present. Bier is duidelijk verschil met vroeger: verlies van de ark betekent winst – de ark is niet meer nodig.

Diverse uitleggers denken hier aan de verinnerlijking van de godsdienst. Maar een tegenstelling tussen letter en Geest, of tussen uitwendige dienst toen en inwendige dienst nu brengt ons op verkeerd spoor. Ook de wet bij Sinaï (op steen gegrift) was bedoeld om wet-in-de-harten te worden. Mozes gaf immers de opdracht aan de ouders de wet in te prenten in de harten van de kinderen, in het geheugen te etsen (vgl. Deut. 6:6v.). Jeremia wees eerder aan dat de zonde in het hart geschreven stond (17:1, 2) – maar nu zal als onuitwisbaar schrift de wet van God en dus ook de vrees voor God in hun hart geschreven staan (vgl. 32:38-42).

Om die tegenstelling gaat het hier. Nu heeft Israël niet langer meer een verstokt hart (3:17; 7:24; 9:13v; 23:17). De wet van God is hun leven geworden en beheerst hun doen en laten. Met als gevolg dat iedereen de HERE kent en liefheeft van binnenuit, vanuit eigen overtuiging. De wet is niet langer meer een last, maar wordt hun lust en hun leven. De wet wordt hun nieuwe levens-element, hun tweede natuur. De zonde zat maar niet aan de buitenkant, maar kwam van binnenuit. God werkt als een Onderwijzer op een intensieve manier in het hart (vgl. Spr. 3:3; 7:3) zodat ze het ter harte nemen.

Een nieuw verbond betekent dus ook: een nieuw leven onder een oude wet. Israël mag weer opnieuw beginnen, maar zal niet op de voet verder kunnen gaan. Wie terugkijkt op het oude verbond zal zeggen: 'dat nooit weer!'. Er is dus contrast en continuïteit!

Wanneer God zijn *tora*, (aanwijzingen, lessen en liefde) in de harten van zijn bondgenoten legt zien we hoe zij allemaal God kennen (34) d.w.z. liefhebben, erkennen en ervaren. Niemand heeft meer een oproep nodig want iedereen kent de HERE van binnenuit, vanuit eigen initiatief, ervaring en overtuiging, Iedereen wil graag de BERE dienen en liefhebben. Van de kleinste tot de grootste – alle standen en alle leeftijden. Hier mogen we tegenstelling zien met de oorzaak van alle ellende nl. dat ze de HERE niet meer kennen (2:8; 4:22; 22:16). De jongeren dachten dat ze de dupe waren van de zonde van de ouderen en de zure druiven van de vaders moesten pruimen (31:29v). De werkelijkheid was dat de kinderen het wel zo bont, zo niet nog bonter hadden gemaakt dan hun ouders (vgl. 7 : 26; 16 : 12). Voortaan ml- len ze allemaal eensgezind – als een gezin – de HERE erkennen en voor Hem leven.

Ook de profetie van Joël 2 over de komst van de heilige Geest kondigt deze bijzondere werking op alle standen en leeftijden aan. Het gaat

om het volk als totaal (allen kennen de HERE) met een individuele toespitsing ('iedereen'). Hier mogen we geen individualisering inlezen (zoals Aalders wil) zodat het voortaan niet meer gaat om een volksgeheel maar om de enkele personen. Want ook al zal die kennis niet bij iedereen even diep en sterk geweest zijn het gaat toch om die allen die samen het volksgeheel vormen. Het gaat om de wedergeboorte van een volksgeheel, ook al zijn er die (kunnen) afwijken en uitvallen. Het is en blijft immers een werkelijk verbond, waarin het niet vanzelf goed gaat en de mogelijkheid van verbondsbreuk bestaat. 2 Vergeving (34b). Het tweede geschenk staat achteraan als een hoogtepunt. De vergeving vormt in feite de basis onder dit nieuwe verbond. God vergeeft de verbondsbreuk en denkt niet meer aan hun zonden.

Te denken valt hier aan de zonde die maar groeide tot en met het dieptepunt: de straf van de ballingschap. In het gericht dacht God aan hun zonden. En nu: God ruimt die zonde op, vergeeft en vergeet alles wat zijn volk Hem aangedaan heeft. Het bewijs: God maakt een nieuw begin! Hij opent het graf van de ballingschapen geeft nieuw leven uit de dood. Gods genade schittert hier door het oordeel heen en overtreft de zondemacht.

Israël leefde ook voor die tijd van vergeving, gesymboliseerd door de offers. In ongeloof hadden ze de vergeving verspeeld en kregen ze Gods gericht. God komt van zijn kant terug. In zo'n onvoorstelbare daad van vergeving heeft Israël God nog niet eerder meegemaakt. Ze leren Hem kennen als een vergevend God en ze ervaren het aan den lijve als ze terugkeren naar het oude land. God zelf herstelt de relatie en wil in een verzoende verhouding met zijn volk opnieuw beginnen.

3. Terugblik: eenheid en onderscheid

Wat is nu het nieuwe in het nieuwe

verbond? In het Sinaïverbond was het toch ook zo dat Israël de wet kende, God diende en vergeving kreeg bij de offers? Er is inderdaad duidelijk continuïteit: er is weer een verbondsrelatie, de oude wet blijft van kracht, de bekende verbondsformule geeft nieuwe zegen, de vergeving op zich is ook niet nieuw.

God laat zich wel anders kennen met deze nieuwe daad van genade en verlossing. En Hij maakt zijn volk anders dan voorheen. In dit nieuwe verbond gaat het volk wel verder onder de oude wet, maar niet op de oude voet: het moet het nu beter gaan doen en daarom zorgt de HERE voor een intensievere invloed van de wet zodat het volk dichterbij Hem blijft. God maakt aard en hart van volk anders. God zorgt voor nieuw leven in het verbond. Al valt de wedergeboorte van Israël niet samen met de belofte van de wetgeving in het hart, het hangt er wel nauw mee samen. God staat er voor in dat dit nieuwe volk gehoorzaam is en zich aan het verbond houdt. Hiermee hangt ook de profetie van Ezechiël 36:26-28 samen, waar God Israël een nieuw hart belooft en de Geest in hun hart geeft zodat zij Gods wetten kunnen onderhouden. Jeremia kondigt de wet in het hart aan en doelt indirect op het werk van de Geest die de wet in de harten schrijft en zo het hele bestaan van Israël vernieuwt. 'In het nieuwe verbond komt het oude terug, doch in vernieuwden vorm, en met versterkte heerlijkheid en geïntensiverde kracht' (K. Schilder, 303).

In Jeremia zien we dus wel onderscheid tussen oud en nieuw, maar de eenheid overheerst. Dit tegenover Aalders die van het onderscheid in Jeremia 31 o. a. de tegenstelling uitwendig-inwendig verbond maakt en vandaaruit er toe komt om in het nieuwe verbond te gaan onderscheiden tussen beloften met en zonder inhoud. Op deze manier wordt de heilshistorische voortgang van oud naar nieuw verbond ontworcht en ingepast in een

zeer bedenkelijk schema van de heilsorde (vgl. Wiskerke, 159, 165).

Wiskerke wijst er terecht op dat het wezen van het verbond dezelfde blijft alsook de wijze van omgaan, voonover God ook opnieuw al sprekend (belovend en bedreigend) zijn verbond begint en realiseert in de weg van gehoorzaamheid en geloof. Er is verschil in bedeling en manier van openbaring, maar in feite houdt de bediening van het verbond (de heilsorde) dezelfde structuur (Wiskerke, 155).

Wiskerke wijst er op dat het verschil en de eenheid (van Sinaïverbond en nieuwe verbond) te maken heeft met het contrast en de continuïteit tussen 'eerste' en 'tweede' verkiezing. God verkoos in liefde Israël als volk en sloot met Israël een verbond bij de Sinaï. De ongekende ongehoorzaamheid van Israël liep uit op het strafgericht van God in de ballingschap: het einde van het verbond.

Toch betekent dit einde niet het einde van Gods liefde voor Israël. God komt terug en haalt zijn volk terug. Hij kiest zijn volk opnieuw. Hij maakt een nieuw verbond, waarin slechts een rest zal delen, een overblijfsel dat door het gericht heen komt en uit genade behouden wordt (vgl. Jes. 10:21v; 11:11, 16). Dit nieuwe Israël is anders dan het oude Israël, want het wordt gekenmerkt door bekering, geloof, volharding – een volk met een ander karakter, een bewijs van Gods grote barmhartigheid.

Door het oordeel heen breekt God de weg open naar de heilige rest. Jeremia spreekt i.v.m. de 'recht-

vaardige Spruit voor David' van de Herder die de rest van de schapen zal verzamelen uit de landen en zal terugbrengen naar Kanaän (23:3). God blijft trouw aan Israël maar wel door het gericht heen. Een smalle strook blijft over van het grote verworpen geheel. Wiskerke verwijst naar Rom. 11:27, waar Paulus Jer. 31:33 citeert. In dat verband moet 'gans Israël' (in Rom. 11:26) dan wel zijn het totaal van de Israëlieten die in Christus Jezus behouden worden van de komende toom (121). Samen met de kerk uit de heidenen vormt dit ware Israël rondom Christus het volk van de toekomst (122). De eenheid ligt vast in Gods heilsplan, waarvan Jesaja de contouren laat zien in de bewaring van een rest, het herstel van Sion en de komst van de Knecht die het messiaanse rijk brengt (124).

Verwijzingen

G.Ch. Aalders, *Het verbond Gods* (Kampen 1939).

Joh. Francke, *Lichtende Verbintenissen* (Kampen 1985).

C. Graafland, *Van Calvijn tot Comrie I* (Zoetermeer 1992).

B. Jongeling, *Opmerkingen over de exegese van Jeremia 31:31-37* (brochure, z. j.), overdruk van artikelen in Kerknieuws van de Geref. Kerk (vrijgemaakt) te Sappemeer, 1e jaargang, nrs. 20v. [1945].

J. Kamphuis, *Een eeuwig verbond* (Haarlem 1984).

B. J. Oosterhoff, *Jeremia, I en 2 (COT; Kampen 1990 en 1994).*

H. J. Schilder, 'Oud en Nieuw', *Reformatie* 37 (1962) nrs. 34 en volgende (8 artikelen).

K. Schilder, *Verzamelde Werken, Schrift-overdenkingen III*, 296v, 318v (serie schrift-overdenkingen uit *De Reformatie* 1948).

J. De Vuyst, 'Oud en nieuw verbond' in *de brief aan d! Hebreëen* (Kampen 1964).

J. R. Wiskerke, *Volk van Gods keuze* (Goes 1955).

Alles wat voor uw kerkgebouw/renovatie nodig is:
collectebussen, collectezakken+ rekken, liturgieborden, doopvont, avondmaalserviezen, linnen, tafels, kerkbanken, stoelen, kathedr, lezenaar, preekstoel, knielbanken.

**MEUBELMAKERIJ
Louis Meijer**

Correspondentieadres: Gerstveld 36, 3902 ES Veenendaal

Showroom: Benedeneind 5c

Tel./Fax zaak 0318-529974

DE CATECHISMUS TOT KLINKEN GEBRACHT

J. Smelik

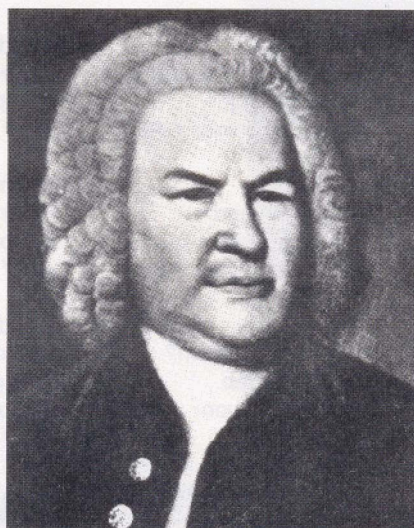
- Bachs 'Clavierübung III' en Luthers 'Kleine Catechismus' -

kerk en muziek

Theologie en muziek waren bij Maarten Luther (1483-1546) onafscheidelijk. De Wittenbergse reformator dacht vanuit de theologie **na** over de **herkomst en het doel van muziek**. **Muziek** werd door Luther niet alleen gewaardeerd omdat zij afkomstig was van God ('donum Dei'), maar **ook** omdat zij voor alles tot doel had God te loven en de mens te wapenen tegen de duivel en de duivelse machten.

Dit gedachtegoed treffen we ook aan bij Johann Sebastian Bach (1685-1750). Zo schreef de cantor/organist uit Leipzig in *Gründlicher Unterricht des General-Basses* (1738) dat alle muziek 'nur zu Gottes Ehre und Recreation des Gemüths' moest zijn. En waar muziek deze doelen niet dient is eigenlijk **geen** sprake van muziek, maar van 'duivels geblèr en gedeun' ('Teufliches Geplèr und Geleyer').

Op velerlei wijzen zijn relaties te leggen **tussen** Bach en Luther. In dit artikel zullen we ons bezighouden met **Bachs Clavierübung III** en daarbij vooral aandacht besteden aan de relatie met Luthers zogeheten **Kleine Catechismus**.

Johann Sebastian Bach
(portret door Elias Gottlieb Hausmann uit 1746)

schreef het vierde en laatste deel van *Clavierübung*: 'Aria mit verschiedenen Veraenderungen' (BWV 988), beter bekend onder de titel 'Goldberg Variaties'.

In dit artikel gaat onze aandacht uit naar het derde deel, een monumentale verzameling **orgelcomposities** die in september 1739 uitgegeven werd. Op het titelblad staat te lezen:

Dritter Theil der Clavier Übung

bestehend in verschiedenen Vorspielen über die Catechismus- und andere Gesaenge, vor die Orgel: Denen Liebhabern, und besonders denen Kennern von dergleichen Arbeiten, zur Gemüths Ergezung, verfertigt von Johann Sebastian Bach, Koenigl. Pohlnischen, und Churfürstl. Saechs. Hoff-Compositeur, Capellmeister, und Directore Chori Musici in Leipzig. In Verlegung des Authoris.

Voor de protestantse kerk te Leipzig verscheen **de bundel** in een gewaarderd jaar: in 1739 was het tweehonderd jaar geleden dat hier de Reformatie plaatsvond. Het is zeer goed mogelijk dat de uitgave speciaal ter gelegenheid van dit herdenkingsfeest verscheen.

We **zullen** eerst aandacht besteden aan de indeling van *Clavierübung III*. Daartoe is bij dit artikel een volledige inhoudsopgave opgenomen.

We zien dat Bach aan het begin en aan het slot respectievelijk de preludium en fuga in Es-dur (BWV 552) plaatste. Dit geeft al aan dat hij de verzameling composities uit *Clavierübung III* als **een** bij elkaar horend geheel beschouwde. Na het preludium volgen 21 bewerkingen van tien verschillende **koralen**. Uit de inhoudsopgave blijkt dat Bach de koralen twee keer bewerkt heeft: elk koraal kreeg niet alleen een omvangrijke bewerking voor **manua-**len en pedaal, **maar** ook een kleine bewerking die **manualiter** uitgevoerd kon worden. Na de koraalcomposities volgt in *Clavierübung III* **een** afzonderlijk onderdeel met vier duetten.

Het voert m.i. niet te ver om te stel-

Clavierübung

Tijdens Bachs leven zijn vier delen onder de titel *Clavierübung* verschenen. Het eerste deel werd in 1731 gepubliceerd en bevatte zes partita's (BWV 825-830). Vier jaar later verscheen het tweede deel met **het** 'Concerto nach italiänischen Gusto' (BWV 971) en de 'Ouverture nach **französischer Art**' (BWV 831). In 1741/1742 ver-

len dat de verzameling een proclamatie van en eerbetoon aan de Triniteit is. In het derde (!) deel van *Clavierübung* speelt het getal 3 als verwijzing naar de goddelijke Drieëenheid een cruciale rol. De *Clavierübung* bevat 27 composities: 3x3x3. Het triniteits-getal speelt ook een belangrijk rol in de magistrale Praeludium en Fuga in Es-dur (BWV 552). Ten aanzien van het preludium hebben een paar onderzoekers betoogd dat het preludium in drie gedeelten uiteenvalt, die respectievelijk God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest symboliseren. Nog wijder verspreid is de mening dat de triple-fugade eenheid van de drie goddelijke Personen wil uitbeelden: in de compositie zijn drie fuga's met elk een eigen thema tot een onlosmakelijke eenheid gesmeed.

Ook in de eerste negen koralen uit *Clavierübung III* treffen we voortdurend verwijzingen naar de Drieëenheid aan. De nummers 2 t/m 7 bevatten bewerkingen van het driedelige lied 'Kyrie, Gott Vater in Ewigkeit'. Dit lied is de Duits-reformatorische versie van het middeleeuwse 'Kyrie fons bonitatis' uit de tiende eeuw. In de kyrie-bewerking BWV 669 ligt de cantus firmus ('melodie') in de sopraan (een heenwijzing naar de Vader in de hemel). In BWV 770 wordt de melodie in een middenstem (de tenor) gepresenteerd, waardoor Christus (de Middelaar) tussen de mensen op aarde gesymboliseerd wordt. De cantus firmus in de bewerking BWV 771 plaatste Bach in het pedaal als verwijzing naar de Heilige Geest die op aarde neergedaald is. Symbolische verwijzingen naar de drie Personen binnen de Triniteit staan ook in de kleine kyrie-bewerkingen BWV 672-674. Het betreft drie koraalfughetta's waarbij de gebruikte maatsoorten (respectievelijk 3/4, 6/8 en 9/8) refereren aan de Vader, Zoon en Geest. In de thema's van deze bewerkingen zijn de getallen 3, 6 en 9 belangrijk. Het valt op dat Bach het bekende Gloria-lied *Allein Gott in der Höh*

van Nikolaus Decius (±1485-1564) niet twee maar drie keer heeft bewerkt. De drie bewerkingen, die alle driestemmig zijn, zijn te zien als een soort tegenhanger van het driedelige kyrie.

Orgelmis?

Waarschijnlijk vooral geïnspireerd door de eerste negen koraalbewerkingen (BWV 669-677) wordt *Clavierübung III* sinds het begin van de twintigste eeuw wel als 'orgelmis' betiteld. De grote bewerkingen van de koralen zouden tezamen de 'Grote Orgelmis' uitmaken, terwijl de 'Kleine Orgelmis' zou bestaan uit de kleine koraalbewerkingen. De nauwe relatie met de Lutherse (Duitse) mis zou bovendien blijken uit het feit dat de vier duetten tijdens de avondmaalsviering gespeeld werden ('*musica sub communione*'), hetgeen niet te bewijzen valt.

Een orgelmis bestaat uit een collectie composities die ter vervanging dienen van onderdelen uit de mis, en die in afwisseling met de gezongen mis-gedeelten uitgevoerd moeten worden. Wie nu de inhoud van Bachs *Clavierübung* bekijkt, ontdekt al snel dat we niet te maken hebben met een orgelmis zoals A. Banchieri (1622), G. Frescobaldi (1635), F. Couperin (1690), N. de Grigny (1699) en vele anderen componeerden. Van de 27 werken zouden alleen de eerste negen koraalbewerkingen (BWV 669-677) binnen een 'orgelmis' passen. Je zou hooguit kunnen zeggen dat *Clavierübung III* een 'missa brevis' bevat: een mis bestaande uit Kyrie en Gloria. Bewerkingen over andere liturgische gezangen (bijv. het Agnus Dei) zijn niet aanwezig. Na drie composities over het gloria-lied (*Allein Gott in der Höh sei Ehr*) volgen daarentegen bewerkingen bij catechismus-liederen. En juist deze gezangen worden expliciet vermeld op het titelblad: *...bestehend in verscheidenen Vorspielen über die Catechismus- und andere Gesaenge....*

Catechismus(-liederen)

Deze nadrukkelijke vermelding op het titelblad geven aan dat Bach de koraalbewerkingen over de catechismus-liederen kennelijk tot het hoofdbestanddeel van *Clavierübung III* rekende. In de lutherse traditie werd groot belang gehecht aan catechese, zowel in de kerk als thuis. Luther schreef twee catechismussen die beide in 1529 gepubliceerd werden en die in later tijd aangeduid werden als de 'Grote Catechismus' en 'Kleine Catechismus'. De eerstgenoemde catechismus was het meest omvangrijk en meer bedoeld voor kerkelijk gebruik dan de kleine. De Kleine Catechismus was beknopter, eenvoudiger en uitdrukkelijk bestemd voor kinderen en het huisgezin. Gedeelten van deze catechismus verschenen vanaf januari 1529 eerst in de vorm van plakaten, die men in de huiskamers aan de muur kon hangen. In mei van dat jaar werd de gehele catechismus in druk uitgebracht.

De catechismus kende de volgende hoofdstukken: de Tien Geboden, de Apostolische Geloofsbelijdenis, het Gebed des Heren, de Doop, de Biecht, het Avondmaal, Morgen- en avondgebeden, Tafelgebeden en de zogenaamde Huistafel. Dat laatste hoofdstuk omvatte een bloemlezing van hoofdzakelijk nieuwtestamentische bijbelteksten. Luther rekende zijn Kleine Catechismus tot zijn belangrijkste geschriften.

Het belang dat Luther aan catechese hechtte, blijkt ook uit het gegeven dat hij verschillende liederen over de hoofdbestanddelen van de catechismus schreef. In de lutherse kerken werden deze catechismus-liederen onder meer gezongen wanneer op zondagsmiddag het 'öffentliche Catechismus-Examen' afgenomen werd. Voorafgaande aan dit 'examen' werd namelijk een 'deutsch Lied ... auf das Stück des Catechismus, darüber das Examen angestellt werden soll, gerichtet, gesungen'.

Bach heeft in zijn *Clavierübung III* zes catechismus-liederen van Luther bewerkt. Er lopen echter meer lijnen van de *Clavierübung* naar Luther. Wanneer we de onderwerpen van de liederen weergeven, dan ontstaat het volgende beeld:

- I. De Tien Geboden (*Dies sind die heil'gen zehn Gebot*)
- II. De Geloofsbelijdenis (*Wir glauben all' an einen Gott*)
- III. Het Gebed des Heren (*Vater unser im Himmelreich*)
- IV. De Doop (*Christ unser Herr zum Jordan kam*)
- V. De Biecht (*Aus tiefer Not schrei ich zu dir*)
- VI. Het Avondmaal (*Jesus Christus unser Heiland*)

Wanneer we nauwkeurig kijken, zien we dat Bach niet alleen bij elk hoofdstuk (onderdeel van de catechismus) een lied selecteerde. Hij heeft zich ook exact gehouden aan de volgorde van de hoofdstukken van Luthers (Kleine) Catechismus. En die volgorde van de onderdelen is niet maar willekeurig.

Om te beginnen letten we op de rangorde 'Gebod-Geloof-Gebed'. In 1520 schreef de reformator dat een mens drie dingen moet kennen om zalig te worden. In de eerste plaats moet een mens weten wat hij doen en laten moet (wet). Ten tweede: als een mens merkt dat hij dit niet uit eigen kracht kan doen en laten, moet hij weten waar hij zoeken en vinden kan, wat hij nodig heeft om dit alles te doen en laten (geloof). Tenslotte moet een mens weten op welke manier hij het moet zoeken en deelachtig moet worden (gebed.)

Luther vergelijkt het dan met een zieke die in de eerste plaats moet weten welke ziekte hij heeft en wat hij mag of niet mag doen en laten. Een zieke moet dan ook weten waar het geneesmiddel te vinden is, dat hem in staat stelt om als gezond mens te leven. Ten derde moet de zieke verlangen om dit geneesmiddel te zoeken en vinden. Nu leren de 'Geboden' de mens zijn ziekte

Inhoud van *Clavierübung III*

1. Praeludium (BWV 552)
2. Kyrie, Gott Vater un Ewigkeit (BWV 669)
3. Christe, aller Welt Trost (BWV 670)
4. Kyrie, Gott heiliger Geist (BWV 671)
5. Kyrie, Gott Vater un Ewigkeit (BWV 672)
6. Christe, aller Welt Trost (BWV 673)
7. Kyrie, Gott heiliger Geist (BWV 674)
8. Allein Gott in der Höh' sei Ehr' (BWV 675)
9. Allein Gott in der Höh' sei Ehr' (BWV 676)
10. Allein Gott in der Höh' sei Ehr' (BWV 677)
11. Dies sind die heil'gen zehn Gebot (BWV 678)
12. Dies sind die heil'gen zehn Gebot (BWV 679)
13. Wir glauben all' an einen Gott (BWV 680)
14. Wir glauben all' an einen Gott (BWV 681)
15. Vater unser im Himmelreich (BWV 682)
16. Vater unser im Himmelreich (BWV 683)
17. Christ unser Herr zum Jordan kam (BWV 684)
18. Christ unser Herr zum Jordan kam (BWV 685)
19. Aus tiefer Not schrei ich zu dir (BWV 686)
20. Aus tiefer Not schrei ich zu dir (BWV 687)
21. Jesus Christus unser Heiland (BWV 688)
22. Jesus Christus unser Heiland (BWV 689)
23. Duetto I (BWV 802)
24. Duetto II (BWV 803)
25. Duetto III (BWV 804)
26. Duetto IV (BWV 805)
27. Fuga in Es (BWV 552)

kennen, zodat hij ziet en ervaart wat hij wel en niet moet doen en laten. En ook dat hij weet dat hij een zondig mens is. Daarop leert het 'Geloof' de mens waar hij het geneesmiddel (de genade) kan vinden, die hem in staat stelt naar de geboden te leven. Want door het 'Geloof' ziet de mens God en zijn barmhartigheid die hem in Christus is aangeboden. Het 'Onze Vader' leert tenslotte hoe de mens dit geneesmiddel verkrijgen kan, namelijk door voortdurend, ootmoedig en vol overgave te bidden. Hierdoor wordt hem alles geschonken en zo wordt de mens zalig.

Biecht

Aparte aandacht verdient de plaats van (de bewerkingen over) het lied *Aus tiefer Noth schrei' ich zu dir* in de Kleine Catechismus/*Clavierübung III*. Het vijfste lieder is Luthers bewerking van Psalm 130. Het verscheen in 1524 in het

Achtliederbuch. De eerste strofe luidt:

*Aus tiefer Noth schrey ich zu dir Herr Gott; erhör meyn rufen,
Deyn gnädig Ohren kehr zu mir
und meyner Bitt sie offen.
Denn so du willst das sehen an,
was Sünd und Unrecht ist getan,
wer kann, Herr, vor dir bleiben?*

In Bachs *Clavierübung III* functioneert het lied als biecht-lied. Wat de 'biecht' betreft, moeten we ons realiseren dat het hier gaat om de door Luther ge-reformeerde biecht. De middeleeuwse biechtpraktijk kenmerkte zich door vier stadia die de mens moest doormaken: 'berouw, schuldbelijdenis, absolutie (door de priester) en genoegdoening'. Daarbij werd vooral de aanteekeningen van de mens en niet van God benadrukt. Bij Luther was dat wezenlijk anders. Het zwaartepunt bij de biecht ligt volgens Luther bij een genadig en vergevingsgezind

God. De gelovige, die altijd tegelijk zondaar en gerechtvaardigde is, wordt door belijdenis van zijn zonden gedreven tot het evangelie van de vergeving.

Biechten is het heilzame geneesmiddel zoeken. In de Grote Catechismus schrijft Luther: 'Bist du arm und elend, so gehe hin und gebrache die heilsame Arznei. Wer nun sein Elend und seine Not fühlt, wird wohl ein solches Verlangen darnach kriegen, daß er mit Freuden hinzuläuft'. Biechten is bij hem dus feitelijk niets anders dan het in praktijk brengen van de wetenschap dat je alleen door het geloof rechtvaardig bent voor God. Je biecht om Gods Woord te horen, niet om jezelf door een goed werk te verlossen, zoals in de middeleeuwse biechtpraktijk.

In Luthers Kleine Catechismus is de biecht geplaatst tussen 'doop' en 'avondmaal'. In het verlengde daarvan plaatste Bach het biecht-lied tussen het dooplied *Christ unser Herr zum Jordan kam* en het avondmaalslied *Jesus Christus, unser Heiland, der von uns den Gottes zorn wandt*.

Op het eerste gezicht lijkt de situering tussen de sacramenten 'doop' en 'avondmaal' misschien vreemd. Vanuit de lutherse theologie is de plaats echter te verklaren. Luther heeft immers steeds beklemtoond dat doop, boete en avondmaal onafscheidelijk zijn: iemand die biecht, klemmt zich vast aan de belofte van de doop en ziet uit naar de bevestiging daarvan in het avondmaal. Theologisch gezien kan het hoofdstuk over de biecht dus zinvol geplaatst worden tussen 'doop' en 'avondmaal'. Luther heeft dit alleen in zijn Kleine Catechismus gedaan. In de Grote Catechismus treffen we het hoofdstuk over de biecht aan na het gedeelte over het Heilig Avondmaal. Bach heeft zich dus gehouden aan de volgorde van de Kleine Catechismus.

De bewerkingen over *Aus tiefer Noth* van Bach behoren stilistisch gezien tot het orgelmotet-type: in-

strumentale pendants van de vocale koraalmotetten uit de vroeg-zeventiende eeuw en gecomponeerd in de *stile antico* ('Palestrinastijl'). In de *Clavierübung* zijn verder alleen de eerste drie kyrie-bewerkingen (BWV 669-671) in deze stijl gecomponeerd. Door deze muzikaal-stilistische overeenkomst wordt de theologisch-inhoudelijke verwantschap tussen het kyrie-lied en het boete-lied onderstreept.

Besluit

Samengevat zien we dat het derde deel van de *Clavierübung* van Bach niet los te zien is van de lutherse theologie. Het ziet ernaar uit dat Bach bij het samenstellen van zijn

Clavierübung III zich in het bijzonder heeft laten leiden door Luthers Kleine Catechismus.

Het gebruik van het lied in de catechese, de vanzelfsprekendheid waarop iemand als Bach het kerkelijk geloofsonderwijs integreerde in zijn oeuvre illustreren hoe nauw in het lutheranisme leer, leven en loven met elkaar verbonden waren.

Bibliotheek Bralectah

gereformeerde bibliotheek voor mensen met een leeshandicap

.....Heeft
De Reformatie
op cassette

Telefoon 0521 - 515946

HACOUSTO
the intelligent use of communication

GELUIDSTECHNIEK

Al meer dan 45 jaar gespecialiseerd in verkoop, reparatie en installatie van:

- Automatische geluidsinstallaties
- (reeds in meer dan 450 kerken)
- Standaard geluidsinstallaties
- Ringleidingen voor slechthorenden
- Draadloze microfoons
- Kerktelefoon versterkertjes
- Cassettedecks
- Draagbare cassette spelers (auto reverse)
- Studio-apparatuur
- Geluids distributie systemen
- Professionele video systemen

Toe te passen in o.a.:

• Kerken	Verenigingsgebouwen
• Scholen	Zorgcentra
• Gemeentehuizen	Multifunctionele ruimten

Tevens verzorgen wij:

- Verbetering van bestaande installaties
- Akoestische metingen
- Onderhoud en service

Advies, realisatie en onderhoud door eigen specialisten.
Voor vrijblijvende informatie.

HACOUSTO HOLLAND B.V.

INDUSTRIEWEG 87 2651 BC BERKEL EN RODENRIJS
TELEFOON 010 - 5117566 FAX 010 - 5117520

M

meegelezen

Ter Linden en de opstanding

De Nederlandse Hervormde predikant *Nico ter Linden* herschrijft het **Bijbelverhaal** op eigen wijze. Onlangs kwam het tweede deel uit van de **serie Het verhaal gaat... Daarin** behandelt hij de evangeliën. *Eduard J. Bomhof* schreef daarover heel kritisch in *NRC Handelsblad* van de zaterdag voor Pasen:

In zijn net verschenen nieuwe boek 'Het verhaal gaat...' is *Nico ter Linden* veel agressiever. In makkelijke, vlotte stijl geeft hij een eigen versie van de evangeliën van Marcus en Mattheüs, maar herhaaldelijk onderbreekt hij de vertelling voor een keiharde, kwetsende kritiek op de christelijke traditie. Over de dood van Jezus schrijft hij: 'Dat Jezus werd begraven lijkt niet erg aanneemelijk [...] waarschijnlijk heeft Marcus in zijn verhaal Jezus een graf gegeven, omdat hij hem uit dat graf wilde laten opstaan'. En nog erger: *Later zal de traditie Jezus bij*

tijd en wijze vervormen tot een zondeloze en daarmee bloedeloze gestalte'. Ongetwijfeld weet *Ter Linden* dat hij hier kiest in de interpretatie van bijvoorbeeld *Johannes 6:38* waar Christus van zichzelf zegt: 'Want ik ben van de hemel nedergedaald, niet om mijn wil te doen, maar de wil van Hem die mij gezonden heeft'.

Als *Johannes* zo'n duidelijke uitspraak in de mond van Jezus legt, zijn er maar drie logische mogelijkheden. (1) *Johannes* gaat in zijn enthousiasme veel te ver en verzint een uitspraak van Jezus; (2) Jezus heeft een uitspraak gedaan, maar zich, op eerlijk gezegd arrogante wijze, vergist; (3) de evangelist heeft er goed aan gedaan om deze uitspraak op te nemen omdat Jezus inderdaad zowel volledig mens als volledig God is. Dan is Jezus uiteraard ook vrij van zonden. *Ter Linden* komt uit bij (1) en dat is zijn goed recht, maar waarom zo historisch onhoudbaar beweerd dat op-

vassing (3) slechts bij 'tijd en wijze' en als 'vervorming' is uitgedragen? Sinds wanneer zijn grote kerkvaders als *Augustinus* en *Thomas Aquinas* tijdelijke vervormers van *Ter Linden's* waarheid? Demagogische aanvallen op de christelijke traditie zijn in de plaats gekomen van Amsterdamse verdraagzaamheid. In 1981 accepteerde *Ter Linden* m.g. dat **Onze Lieve Heer** vele kostgangers heeft die de blijde boodschap op verschillende manier kunnen horen; in 1998 is hij minder tolerant. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn beschrijving van de opstanding van Jezus als een 'visioen: Ook voor rouwenden in onze dagen is het een troostrijke ervaring wanneer een geliefde dode in dromen of gezichten verschijnt. Zo hebben de verschijningen van Jezus de vrouwen, en later ook de mannen, beemoedigd en gesterkt'. *Odyssus* droomde van *Penelope*, *Plato* van *Socrates*, christenen dromen van Jezus en zo wordt ieder-

Met de op weg

De N.C.B. heeft als doel de behartiging van de geestelijke en stoffelijke belangen van haar leden in het bijzonder en van alle blinden en slechtzienden in het algemeen.

Kent u blinden of slechtzienden? Wijs hen dan de weg naar de N.C.B.

DE GRONDSLAG VAN DE N.C.B. is de Bijbel als GODS ONFEILBAAR WOORD!

**Nederlandse Christelijke
Blinden- en slechtziendenbond**

WILHELMINAPARK 41 - 3581 NK UTRECHT - TELEFOON: 030-2516867

Adres secretaris: J.T. Møller, Randweg 22, 7944 BL Meppel, Tel. 0522-260750

Adres penningmeester: L.W. Maters, Tramlaan 10, 8331 GL Steenwijk, Tel. 0521-519064, gironummer: 46871

een volgens Ter Linden bemoedigd en gesterkt. Maar **1 Corinth 15** moet in de prullenbak, de primitieve **kerk** had ongelijk met sacramenten die direct verwezen naar het Paasverhaal van de opstanding, en de auteurs van het **Nieuwe Testament** zijn helaas niet gestuurd door de Heilige Geest maar door misplaatst enthousiasme. Ter Linden redeneert kennelijk vanuit het filosofisch **a priori** dat alles waarschijnlijker is dan het geloven in het wonder van de opstanding. Hij wringt zich in de meest onwaarschijnlijke bochten om maar elke verwijzing naar het bovennatuurlijke te kunnen ontlopen. Er was niet eens een graf, en bij alle blinden en doven die Jezus geneest was niets mis met hun ogen of aren, maar zij keken even de verkeerde kant op. Ter Linden weet het zeker: 'er wordt niet getoverd' (weer zo'n vreemde, kwetsende bewering, meer iets van een atheïstische spotter dan voor een Dienaar des Woords). Het meest absurd is wel Ter Lindens **herscheping** van het verhaal van het dochttertje van Jairus. Daar krijgt de lezer een eigenhandige fantasie die vertrekt vanuit de vraag: 'Heeft de ziekte van het kind met een ziekmakende vader te maken?' Op de volgende

Collectebonnen

een beproefd systeem

Geheel vrijblijvend sturen wij u op aanvraag documentatie toe over fiscale voordelen en mogelijkheden van het gebruik van collectebonnen ten gunste van uw kerk.

Tevens ontvangt u modellen en een bestelformulier.

De collectebon is een geldswaardig product en wordt geleverd door:

**Thema Media
Postbus 649
3700 AP Zeist**

**tel.: (030) 657 29 66
fax: (030) 657 29 67**

Postbank: 692 91 00

STRIJD MEE VOOR GEZONDE ZORG!

Wat zwak en kwetsbaar is, neem je in bescherming. Voor u is dat logisch. Maar in de huidige gezondheidszorg is de beschermwaardigheid van het leven niet zo vanzelfsprekend; denkt u maar aan levensbeëindiging bij mensen die hun wil niet (meer) kenbaar kunnen maken.

Daarom is de Nederlandse Patiënten Vereniging opgericht. Een christelijke vereniging die zich inzet voor gezonde zorg en opkomt voor de belangen van mensen in een kwetsbare positie. Of ze nu ongeboort of hoogbejaard zijn, ziek of gehandicapt: ieder mens mag er zijn!

De Nederlandse Patiënten Vereniging behartigt zowel individuele als collectieve patiëntenbelangen, geeft adviezen en voorlichting en biedt bijsstand in de vorm van thuiszorgprojecten en plaatselijke en regionale steunpunten. Voor

seinde is 24 uur per dag het NPV-Consultatiepunt bereikbaar (0318-547888).

Word lid!

De NPV strijdt voor een gezonde gezondheidszorg. Want is zo'n kostbaar geschenk als het leven het strijden niet meer dan waard? Doe daarom mee en word lid. Want hoe meer leden de Nederlandse Patiënten Vereniging heeft, des te beter er naar ons geluisterd zal worden. Als u lid wordt op de DVN-dag ontvangt u een attentie ter waarde van f 7,50.

Ja, ik doe mee!

Ik word lid van de Nederlandse Patiënten Vereniging.

Ik betaal f ..... per jaar (minimumbijdrage f 15,-; jeugdleden, studenten en 65+-ers f 10,-). Ik ontvang elk kwartaal het blad Zorg.

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: ..... Plaats: .....

Handtekening: .....

Wacht met betalen tot na ontvangst van de acceptgiro. Bon^m ongefrankeerde, gesloten enveloppe opsturen naar:

Nederlandse Patiënten Vereniging, Antwoordnummer 1155, 3900 VB Veenendaal.

U kunt bellen voor meer informatie: (0318) 547888.

Nederlandse

Patiënten
Vereniging

Nederlandse
Patiënten
Vereniging

pagina wordt de vraag beantwoord:
'Even beschermend als verstikkend
heeft de hand van Jairus op het

kind gerust, jarenlang. Nu wordt zij
door de aanraking van Jezus... niet
meer ziek van haar Vader en Moe-

stichtingkuria

Christelijke Stichting voor hulp aan terminale patiënten
"Als thuis niet (meer) kan en het ziekenhuis niet (meer) hoeft"

Stichting Kuria heeft sinds 1992 in hartje Amsterdam een opvanghuis voor terminale patiënten. Er zijn tien opname-plaatsen. Kuria biedt palliatieve zorg.

Sinds kort is Kuria gestart met het 'buddy-project', met name worden oncologische patiënten begeleid.

Het huis bezit alle medische apparatuur die nodig is voor patiënten. Binnen Kuria zijn verpleegkundigen, maatschappelijk werkers, pastorale medewerkers en vele vrijwilligers actief. Voor de pijnbestrijding wordt ondersteuning verkregen van de 'pijn-arts' van het WZ ziekenhuis in Amsterdam.

Voor financiering van de activiteiten die binnen Kuria plaatsvinden is de Stichting vrijwel geheel afhankelijk van giften van particulieren en kerken.

Ook u kunt helpen door het werk aan Valeriusplein 6 te ondersteunen door uw gebed en financiële steun.

Mocht u belangstelling hebben om over het werk van Kuria geïnformeerd te worden, dan kunt u contact opnemen met: Henk van Limpt
Tel.: 020 - 6194025

Stichting Kuria,
Valeriusplein 6
1075 BG Amsterdam

ABN/AMRO: 44.59.65.495

De Landelijke

Organisatie

Kerktelefoon

is uw aan-

spreekpunt

voor alle

zaken aan-

gaande het

medium

kerktelefoon.

Landelijke Organisatie Kerktelefoon

A A A

A

Zij vertegenwoordigt uw belangen bij diverse instanties zoals de PTT, maakt zich sterk voor behoud van betaalbaarheid, en adviseert waar nodig over techniek, kabel aansluitingen, onderlinge samenwerking etc.

Voor nadere informatie of aanmelding als lid:
L.O.K.,

Tj. Bottemastraat 7, 8442 JV Heerenveen
tel.: (0513) 62 43 78.

der 'Noch bij Marcus nog bij Mattheus of Lucas is ook maar een snipper te vinden die dit psychologiseringen kan ondersteunen. Wat Ter Linden aanbiedt is niet een uitleg van Marcus en Mattheüs, maar een substituu. Op zoveel plaatsen doet hij de tekst van het Nieuwe Testament en de christelijke traditie geweld aan dat hij zijn radicale afwijzing van al het bovennatuurlijke in het Nieuwe Testament wel moet combineren met nog een tweede filosofische a priori. Hij schrijft: 'De Evangelien en Handelingen leggen getuigenis af van het geloof van de eerste Christengemeenten. Ze bieden geen geschiedschrijving in onze zin'. De eerste opmerking is juist, maar de tweede volgt daar helemaal niet uit. Immers, een boek als *De Lage Landen bij de Zee*, van Jan en Annie Romein geeft ook voor de moderne lezer allereerst inzicht in de politieke visie van de auteurs. Maar dat wil helemaal niet zeggen dat het feitelijk relaas ons niet veel kan leren over de historie van die lage landen. Grote geschiedschrijvers als Macaulay, Huizinga of het echtpaar Romein schrijven met visie en enthousiasme maar zijn daarbij nog steeds een bron van feitelijke informatie. Zo bieden ook de evangeliën in de eerste plaats informatie over het geloof en het enthousiasme van de auteurs over leven, dood en verrijzenis van Christus en pas daarna blijft ook de geschiedschrijving in de Bijbel waardevol. Het wonder van Pasen is per definitie onwaarschijnlijk (anders was het geen wonder zijn), maar Ter Linden gekunstelde behandeling van de tekst klinkt nog onwaarschijnlijker en is alleen acceptabel voor wie bij voorbaat honderd procent zeker weet dat er niets bestaat dat uitgaat boven de gebruikelijke wetten van de natuur. En zijn stelling dat geïnspireerde geschiedschrijving geen geschiedschrijving meer is lijkt mij onhoudbaar. In pastorale zorg om het de lezer niet te moeilijk te maken, heeft Ter Linden de essentie van het christelijk geloof laten vervluchten.

